

Az objektív felelősség történetéhez

- I. Bevezetés.
- II. A római jog, valamint a frank és germán népek korai joga felelősségi rendszerének átalakulása.
 1. Az eddigi irodalom a római jog felelősségi rendszeréről.
 2. A római magánjog felelősségi rendszerének kialakulása.
 3. A frank és germán népek korai jogának felelősségi rendszere.
 4. Következtetések.
- III. Az objektív felelősség megjelenése a modern jogban.
 1. Az 1838-as porosz vasúttörvény, mint az objektív felelősség elvének első, a feudális osztály által kiharcolt, megjelenése a modern jogban.
 2. Az 1871-es német általános birodalmi kártérítési törvény — a munkásosztály az objektív felelősség kiszélesítése mögött.
 3. Következtetések.

I. Bevezetés

„... A jövőben egyre nagyobb jelentőséget kell tulajdonítanunk az olyan jogtudományi kutatásoknak, amelyek feltárják a jogfejlődés gazdasági és politikai meghatározóit a különböző társadalmi rendszerekben, az egyes jogágak közvetlen vagy közvetett összefüggését a termelési viszonyokkal ... E téren mi nem egyszer talán túlzottan is eltoltuk a jogot illetően a súlypontot a politikai felépítmény, az állam irányába” — állapította meg Szabó Imre egy olyan munkával kapcsolatban,¹ amely monografikus mélységű példát mutatott e kívánalmak követése és eredményessége tekintetében.

Bizonyára helyes úton járunk, ha ezt a megállapítást úgy értelmezzük, hogy a magyar jogtudomány egyre sokasodó szép eredményei ellenére is sok tekintetben adós még saját tárgya, a magyar jogrendszer fejlődésének feltárásával; hogy kialakult jogintézmények fenntartásánál, módosításánál, megszüntetésénél, újak bevezetésénél nem mindig a történelmi fejlődés-mutatott törvényszerűségek, az azokban rejlő és megmutatkozó, a jogfejlődés és jogfejlesztés szempontjából fontos gazdasági és politikai meghatározók de lege ferenda „mondanivalóit” vette figyelembe, hanem lépéseit ettől elrugaszkodva, de legalábbis ennek figyelmen kívül hagyásával, sok tekintetben esetleges, voluntarisztikus eszközök alkalmazásával tette meg.

Ha a fent idézett megállapítás, a benne kifejezésre juttatott igény valamire különösképpen áll — az a polgári jogi kártérítés, ill. felelősségi rendszer kérdése. Egészen biztos, hogy a jogrendszer és a jogtudomány e fontos problémáját nem lehet igazában kidolgozni, nehézségeit megoldani

¹ Szabó Imre, *Opponensi vélemény Eörsi Gyula „A tervszerződések” c. doktori disszertációjáról.* 6. o. (TMB irattára, 1956.)

ha nem tárjuk fel az e rendszer oszlopait jelentő jogintézmények kialakulásának, funkcionálásának gazdasági, társadalmi, politikai rugóit, a termelési viszonyokkal való kapcsolatait. Mindezt pedig szükségszerűen csak történelmi összefüggéseiben lehet elvégezni. Jogfejlődési tendenciákat, objektív törvényszerűségeket a jog fejlődésében csak történelmi összefüggésekben, csak történelmi távlatok és irányok felderítésével lehet feltárni. A ma és a tegnap itt tehát a legszorosabban összefügg. Egyrészt úgy, hogy egy mai jelenségben nyilvánul meg egy tegnapi mozzanat, egy tegnapi aktus iránya, többé-kevésbé végleges értéke, másrészt úgy, hogy a mai lépést csak a tegnap megtett út ismeretében, azzal való szoros összefüggésben lehet és kell megtenni. Így igaz az, hogy „ami történelmi, az nemcsak a múlt számára jelent gyakorlati értéket, hanem — bizonyos értelemben — a jelen számára is, mert a jelen történelmi szükségszerűséggel fejlődik a múltból. A jelenben gyakorlati pedig csak mint történelmi nyer értelmet, csak mint a múlt eredménye és a jövő alapja fogható fel mozgásában, azaz valóságos létében”.²

Ahhoz pedig, hogy ezt a munkát — hosszú kutató és értékelő tevékenységgel — a polgári jogi felelősség, a kártérítéstan egész tekintetében elvégezhessük — más területről kölcsönözve a hasonlatot —, úgy kell tennünk, mint az archeológusnak, aki egy kultúra, egy kor fejlődéstörténetének, lényegének, történelmi szerepének és hatásának feltárása előtt előbb csak a kultúrában, annak körében fellelhető egyes elemek keletkezését, hovatartozását, az egészhez és annak részeihez való viszonyát, viszonylag önálló fejlődését vizsgálja, — és csak ezt követően kísérli meg az egész kultúra szintézisének megalkotását.

Hasonlóképpen mi is — egy távolabbi és későbbi szintézis megalkotásához kívánván hozzájárulni — a polgári jogi felelősség rendszere egy viszonylag — legalább tudományosan — önállósult részének, az *objektív felelősség* gazdasági, társadalmi rugóinak történelmi összefüggésben való feltárását tűztük ki célul.

Hát van még valami — lehet erre az első reakció —, amit az objektív felelősség óriási, már alig áttekinthető irodalma eddig nem tárt fel? A második reakció — az elmélyedés, a témakör *vizsgált oldala* tanulmányozásának reakciója — azonban igenlő feleletet fog adni erre a kérdésre. Mert bár igaza van Martonnak, hogy a polgári jogi felelősség kérdése „az utolsó fél évszázad folyamán a felelősség elvi alapjainak felfogásában bekövetkezett mélyreható változás folytán egyikévé vált a magánjog legvitásabb területeinek”³ a szónak szószerinti és tartalmi értelmében egyaránt. Nagyméretű elméleti és rendszerbeli konstrukciók megalkotására került sor, amelyek az egyik vagy másik felelősségi rendszer megerősítésére, általánossá tételére voltak hivatva; az egyik rendszernek a másikkal szembeni abszolutizálásától kezdve egészen a kettő tulajdonképpen azonosításáig hosszú sora van ma már ezeknek az elméleteknek, ill. konstrukcióknak. Ez a rendkívül élénk szellemi csatározás a jogi kategóriák, a jogi dogmatika, a jogfilozófia és a jogfejlődés arzenáljának minden eszközét igénybe vette már az objektív (ill. a szubjektív) felelősség jogintézményének lehető teljes megvilágításához. De ez az egyébként imponáns szellemi tevékenység alig, és ha igen, csak következtelenül tudott

² Világhy Miklós, *Marton Géza: A római magánjog elemeinek tankönyve. Intitutiók*. Budapest, 1957. (Megjegyzések a római jog tudományának egyes elvi kérdéseire) *Jogtudományi Közlöny*, XII. Új évfolyam 4–6. sz. 218. o.

³ Marton Géza, *Kártérítési kötelmek jogellenes magatartásból*. (Magyar Magánjog. 1942. 782. o.)

kilépni saját bűvköréből. Általában csak a jog, ill. a jogtudomány sajátos világában, a társadalmi fejlődés adott szakasza egészének egy viszonylag járulékos, de általa többnyire önállónak vélt részében élt és mozgott. Ez az objektív felelősség kialakított fogalmába is felszívódott és hamis logikai azonosítások formájában abban is tükröződik.

Az irodalom ui. — kimondottan vagy ki nem mondottan — fenntartás nélkül azt vallotta, hogy az objektív felelősség fogalma és az általa fedett jogintézmény mintegy kor- és társadalomfeletti szellemi forma, jogi kategória; vonatkoztatta azt olyan jelenségekre, jogi konstrukciókra is, amelyekhez pedig — némi formai, külső hasonlóságon túl — semmi sem kapcsolja. Így történt az, hogy a preklasszikus római jog barbár, igen kevés jogi diszkriminációra valló nyers eredményfelelősségét épp úgy objektív felelősségnek minősítették, mint az 1838. évi porosz vasúttörvény vagy akár a szovjet PTK (1922) kártérítésre vonatkozó szakaszait. Vizsgálódásaik területének legtöbb szakaszán távol álltak tárgyuk, a jog mozgásának végső okaitól. Jellemző, hogy milyen irodalmi jelenségnek „köszönheti” a korai római jog felelősségi rendszere, hogy a modern objektív felelősség fogalmát rá is kiterjesztették. A múlt század második és harmadik harmadában (a porosz vasúttörvény 1838-ból való, de ennek forradalmasító 25. szakaszát az irodalom ekkor teljesen figyelmen kívül hagyta) a romanisták és a magánjogászok részben a szubjektív felelősség egyeduralmának bűvöletében álltak és ezt mint ereklyét védelmezték (csak Iheringnek vannak zseniális megsejtései⁴), másrészt pedig élesen tudatukban tartották, hogy a római jog fejlődésének kezdeti szakaszában az ún. objektív felelősség alapján állt. Ez utóbbiak koruk egy ilyen jogszabályában lelkenedezve támogatták volna ezen ősi és időtálló intézménynek felújítását (altus Recht, gutes Recht). Ezt, a jogrendszer meglevő kategóriáinak minden rezdülését figyelemmel kísérő jogászgenerációt 1872-ben — majdnem 40 évvel az első, igazán klasszikusan megfogalmazott objektív felelősséget kimondó törvény után — egy büntetőjogásznak, Bindingnek⁵ — Marton szavaival élve — „zseniális tévedése” döbbsenti rá arra, hogy észrevétlenül már megdőlt a szubjektív felelősség hegemóniája, sőt „trónfosztására” tör valami: az objektív felelősség!

Ekkor eszmél fel a jogi irodalom, ekkor indul az az óriási irodalmi tevékenység a polgári jog területén, amely e vonatkozásban oly sok értéket produkált. És ennek első és lényegében azóta is helyesnek vélt lépése az volt: kimutatni ennek az újnak a római jog valamelyik intézményével való azonoságát. Lényegében így és ezért lett a korai római jog kártérítési rendszerének az alapja a XIX. században csak „felélesztett” objektív felelősség.

Mi azt hisszük, hogy ez történetietlen módszer, hogy ez az ilyen úton létrejött, ill. megkonstruált fogalom nem fejezi ki, vagy hamisan fejezi ki a mögéje értett tartalmat, — társadalmi és történeti vonatkozásban egyaránt. Logikailag is bizonyos fokig a hamis azonosítás példája: kétségtelenül meglevő formai hasonlatosságok címén azonosítást mond ki ott, ahol lényegbe-vágó tartalmi különbségek vannak. De hát ezeket a különbségeket éppen

⁴ „A culpa in contrahendo általam felállított elmélete — mondja Ihering — amennyiben a szubjektív jogtalanság gondolatát teszi általános alappá, nem felel meg a mai helyzet felfogásának sem, és meghatározásomat biztosan tágabb, objektívebb formulával helyettesítik majd.”

⁵ Binding, *Die Normen und ihre Übertretung*. 1872.

a gazdasági, politikai és társadalmi eredők hordják és éppen ezek feltárását végezte hiányosan eddig az irodalom. (Talán sikerül e tekintetben az objektív felelősség fogalmának tisztázásához, elhatárolásához is néhány szempontot szolgáltatni.)

Az objektív felelősség (de általában a felelősségi rendszer) történelmi alakulása gazdasági, társadalmi eredőinek és meghatározóinak feltárásához, tehát fejlődésük, térhódításuk és mibenlétük teljes felismeréséhez — az e tekintetben az általánosnál is élénkebb polgári irodalom igazában nem jutott el. Ezt a legtöbb esetben csak érintette, vagy egy-két kiemelkedő jogtudós műveiben (Ihering, Marton) csak általánosan és érintőlegesen fogalmazta meg.

Ismereteink szerint a szovjet jogi irodalom sem produkált még olyan hozzáférhető munkákat, amelyek az objektív felelősség jogintézményének történetét egyetemes és a római jogig nyúló összefüggésben tárnák fel.⁶ (A szovjet, általában a szocialista jogtudománynak az objektív felelősség mai problémáira, vagy modern kori történetére vonatkozó eredményeinek vizsgálatára a maga helyén részletesen kitérünk.)

Azt kell tehát mondanunk, hogy az objektív felelősség kérdéskörében mozgó óriási — döntően polgári — irodalom nem ad megfelelő választ olyan kérdésekre, mint:

Hogyan jelentkezik, hogyan jut kifejezésre az objektív felelősségi rendszerben a gazdasági-társadalmi erők, valamely társadalmi osztály nyomása? Hol vannak a végső okai annak, hogy a korai római jog tárgyi felelőssége átalakult szubjektív felelősséggé és az maradt kb. egy évezredig? Milyen társadalmi fejlődés felépítmény-jellegű kísérője, vetülete ez? Hol vannak a gazdasági eredői, az osztályalapjai, egyáltalán az osztályérdekei az első modern, objektív felelősség alapján álló törvénynek, az 1838-as porosz vasúttörvénynek? Az 1871-es német balesettörvényt vajon ugyanazok az eredők és körülmények váltották ki, mint az 1838-as porosz vasúttörvényt? És sorolhatnánk még tovább a kérdéseket.

E kérdések meglátásáig többen eljutottak. „... A múlt század közepe óta, mikor a nagyvállalatok eddig nem tapasztalt arányban léptek a termelés, a közlekedés élére, keletkezett a rájuk szabott külön tárgyi felelősség, amely főként a német jogterületen valóságos külön felelősségi rendszerré kerekedett ki”, (kiemelés tőlem — M. F.)⁷ — mondja Marton, aki a polgári jogi felelősséggel kapcsolatos nagy munkásságában — a fentihez általában hasonló kitételekkel — többször utal a kérdés gyökerére. A római jog felelősségi rendszerével foglalkozó — főleg korábbi — munkái azonban többnyire nélkülözik még ezeket az utalásokat. Azok inkább szövegkritikai, döntően csak sajátos jogi kategóriákkal dolgozó értékes jogdogmatikai munkák, amelyek elsősorban a klasszikus római jognak — döntően csak a jog sajátos eszközeivel végzett —

⁶ A szocialista jogirodalomban e témával kapcsolatos néhány új monográfia (Eörsi Gyula: *A terszerződés*; B. Sz. Antyimonov: *Polgári jogi felelősség fokozott veszély forrása által okozott kárért*; G. K. Matvejev: *A vétkesség a szovjet polgári jogban*; O. Sz. Joffe: *A felelősség a szovjet polgári jogban*; ld. ezekkel kapcsolatban is: Marton Géza: *Három könyv a szovjetjogi kártérítési felelősségről*. Az Állam- és Jogtudományi Intézet Értesítője I. köt. 1. sz. 37. o. stb.) tanulmányunk tárgykörét is érintő eredményei elsősorban a polgári jogi felelősség feldolgozásának mai problémáival, mai helyes rendezésénél figyelembe veendő gazdasági és politikai meghatározók feltárásával, azok értékelésével kapcsolatosak.

⁷ Marton Géza i. m. 806. o.

rekonstruálására, nem pedig a jog és a gazdasági, társadalmi tényezők kölcsönös összefüggésének, egymásrahatásának, illetve ezek fejlődési folyamatának feltárására irányultak.

Rümelin is csak érinti a kérdést: „A kártérítési jogban egy adott kor gazdasági viszonyai tükröződnek vissza”⁸ — állapítja meg és ezzel ez irányú gondolatai, fejtegetései véget érnek. Unger sem mond sokkal többet nagy hírű „Handeln auf eigene Gefahr” c. könyvében: a kártérítési jog egész különös fokban terméke és vetülete egy bizonyos kor erkölcsi felfogásának, gazdasági és társadalmi viszonyainak.⁹ Ennyit, ami általában helyesnek mondható, és nem többet. Ez az a pont, ahol a jogtudománynak ezek a nemzetközileg elismert művelői leteszik tudományuk fegyvereit.

Még talán Ihering az, aki tovább is jut, aki általánosságban, szemben a jog- és történelem dogmatikusokkal, a történelem, tehát a jognak is igazi hajtóerői felé fordul. A jogfejlődésben nemcsak külső egymásutániságot lát, hanem a belső összefüggéseket keresi, a történelem, a jogfejlődés igazi alakító erejét: a gazdaság és a társadalom fejlődését, amely minden jogrendszer jellegét meghatározza. Jogásztól ritkán olvasható stílusban írt „A római jog fejlődéstörténete” c. munkájában azt mondja: „... kimutatni a jog egyidejű jelenségeinek belső összefüggéseit, nem pedig a külső egymásmellettségüket”.¹⁰

Másutt így ír: Én a miéltre keresem a választ és erre feleletet csak az ezért, a *propter hoc* és nem a *post hoc* tud adni. A *post hoc* csak annyiban érdekel, amennyiben a *propter hoc* szempontjából számításba jön.¹¹ Erre utal Schulz is szellemes méltatlankodásában: „Et puis . . . et puis . . . , il y a beaucoup de 'puis' dans cette histoire”.¹² Azonban Ihering és Schulz is — az általános gondolatok és megállapítások mellett — csak arról győz meg, hogy tehát az objektív felelősség intézményének is megvan a *propter hoc*-ja. Végső rugója, konkrét és rendszeres feltárása? Ezzel ő is adós marad.

Jelen dolgozatunkban e feladat részbeni megoldására próbálunk kísérletet tenni.

„Részbeni megoldást” mondtunk, s ezen olyan részeket értettünk, amelyek részlegességük ellenére is alkalmasak arra, hogy az egészet is jobban láttassák és egy átfogó szintézis eleme legyenek. Mommsen azt mondta egyik írásában, hogy „az igazi történetkutatás nem a világ naplójának lehető legteljesebb reprodukálására törekszik; a történetkutatás azokat a magaslatokat keresi, amelyekről szerencsés órában megláthatja a Szükségszerű törvényeit”.¹³

Mik a történelem és speciálisan a jogfejlődés, azon belül is az objektív felelősség jogintézménye történeti alakulásának azok a magaslatjai, csomópontjai, amelyeknek megismerése, feltárása szükséges és — az alább jelzett korhatárokon belül — elégséges ahhoz, hogy a kitűzött célhoz, az

⁸ M. Rümelin, *Schadenersatz ohne Verschulden*. 2. o.

⁹ Dr. J. Unger, *Handeln auf eigene Gefahr*. 1904. 1. o.

¹⁰ R. v. Ihering, *Entwicklungsgeschichte des Römischen Rechts*. 1894. 5. o.

¹¹ „Mein Augenmerk in diesem Werk ist auf das *propter hoc* gerichtet, das *post hoc* interessiert mich nur so weit, als es für das *propter hoc* in Betracht kommt.” R. v. Ihering i. m. 6. o.

¹² „Es azután . . . és azután . . . , elég már ebből az „és azután”-ból ebben a történelemben. Végül is, eddig még egyetlen római magánjogi munka sem tett komoly kísérletet arra, hogy a valódi fejlődési folyamat leírását adja. Ezt a könyvet még meg kell írni.” F. Schulz, *Classical Roman Law*. Oxford, 1951. 2. o.

¹³ Theodor Mommsen, *Gesammelte Schriften*. 1854: V. 384. o.

objektív felelősség történeti kialakulásának, alakulását meghatározó gazdasági, társadalmi és politikai összefüggéseknek felismeréséhez érjünk?

Talán nem járunk messze a helyes úttól, ha vizsgálódásainkat a klasszikus és posztklasszikus római jog az irodalomban nagyon is vitatott kártérítési rendszerének kérdéseivel kezdjük; kitérve a germánok és frankok története korai szakaszának, eddig e vonatkozásban alig érintett kodexeiének (Lex Salica, Sachsenspiegel), ill. azok felelősségi rendszerének bemutatására is. A következő történelmi „csomópont” pedig már a kapitalizmus kialakulása, közelebről a kapitalizálódó fiatal Németország joga, amely az 1838-as porosz vasúttörvényben (Preussisches Eisenbahnhaftpflichtgesetz) először teremtette meg az objektív felelősség mai jogintézményét.

Ezek azok a magaslatozok, korszakok, amelyek alkalmasnak mutatkoznak arra, hogy a jogintézménynek a kapitalizmus kialakulásáig bezárólag tartó fejlődését reális összefüggésekben, a történelmi valóságnak megfelelően lássuk. De egyúttal azok is, amelyek az objektív felelősség nagy irodalmának is központjában állottak és ezért az olvasó számára is biztos tájékozódásul szolgálnak.

A tanulmány célja — mint látjuk — tehát nem az, hogy a jogtudomány számára új területeket foglaljon, azt új kincsekkel gazdagítsa (sem római jogi vonatkozásaiban, sem a többi vizsgált jogrendszer tekintetében), mint pl. a mai romanisztikának, amely jórészt a jog rekonstruálására, ill. a jog egyes hiányos területeinek felderítésére irányul. Az adott joganyagot, annak fejlődését akarjuk megérteni. A cél az, hogy — mint Ihering mondja — „azt az anyagot (den vorhandenen Stoff), amelyet az (ti. „felfedező” jogtudomány — M. F.) már nem tud lényeges mértékben gazdagítani, szellemileg minél jobban áthassuk és értékeljük. Nem hiszem, hogy ez a feladat kevésbé volna fontos és szükséges, mint az anyag extenzív szélesítése, bővítése; mert hisz épp ezáltal lesz igazán sajátunkká az, amit — külsőleg — egyébként már birtokunkba vontunk”.¹⁴

II.

A római jog, valamint a frank és germán népek korai joga felelősségi rendszerének átalakulása

1. Az eddigi irodalom a római jog felelősségi rendszeréről

A római jog felelősségi rendszerének elemzésénél egy lépést sem szabad tennünk anélkül, hogy röviden ne vázolnánk az irodalomnak ezzel kapcsolatos eredményeit és tételeit. Hiszen a jelen tanulmány éppen az irodalom eddigi felfogásával szakít egy bizonyos értelemben.

Római jogon, a római jog corpusán a római jogi irodalom a múlt század végéig általában és elsősorban azt a joganyagot, jogrendszert értette, amit ahogyan Justinianus alkotott, ill. rendszerbe foglaltatott. Tehát azt, amit így fejezhetnénk ki: a Corpus Juris Civilis-t. Ezt — a római jog fejlődésének nagy záróaktusaként — késznek és teljesnek tartotta. Mindaz, ami ezt a kort megelőzte, annak tanulmányozása csak történeti bevezetés volt a római joghoz. Csak kevesek jutottak el arra a fokra (Mommsen, Ihering), hogy ezt a kettős területet egységben lássák és mély szellemükkel megsejtsenek

¹⁴ R. v. Ihering, *Das Schuldmoment im Römischen Privatrecht*. Giessen, 1867. 2. o.

olyanokat, amiket a későbbi római jogi irodalom csak egész új módszerekkel, egészen új szemlélettel világított meg, ill. igazolt.

A XX. század római jogi irodalma — elsősorban a jogi papirologia és az interpolációs kutatások hatására — a valóságot lényegében még tükröző túlzással kifejezve megfordította a sorrendet: a tulajdonképpeni római jog nem a megkeresztelt, a bizantinus római jog, nem Justinianus joga, hanem az a jog, amit Róma az Augustus császár előtti egy és az azt követő két évszázadban alkotott és kifejlesztett. Ez a *klasszikus* római jog, ami Justinianus hatalmas törvénykönyveiben csak romjaiban és „meghamisítva” maradt ránk.

„Beható vizsgálat arról győz meg bennünket — mondja Schulz —, hogy az eredeti szöveg (ti. a C. I. C.-be felvett korábbi törvényhelyek szövege — M. F.) a kompilátorok kezén nagy interpoláción ment át, míg az új szöveg változatlanul fennmaradt.”¹⁵ A romanisztika minden eszközével nekilátott, hogy a jusziniánuszi jogból kihámozza és rekonstruálja a klasszikus római jogot. Ez a folyamat tart még ma is — ha csökkent intenzitással is. „A kapitalista országok római jogászait — írja Világhy Miklós is — nem közvetlenül Justinianus érdekli többé. A kutatás főtémája a klasszikus római jog, időszámításunk első két századának római joga, amelyet Justinianus bizantinus törvénytudói — általános nézet szerint — csak megrontottak, de minden esetre meghamisítottak.”¹⁶

Ez ma már a római jog tudományának általánosan elismert álláspontja.¹⁷

Ha mindaz, amit eddig — a római jognak az irodalomban bekövetkezett jelentésváltozásáról általában és a klasszikus római jog interpoláltságát illetően különösen — mondtunk, ill. vázoltunk, áll a római jog irodalmára és a római jog tekintetében történelmi tények igazságát jelenti, akkor ez elsősorban a római jog *felelősségi rendszerére áll*. Olyannyira, hogy talán e jogterület tisztázása, a szubjektív, ill. az objektív felelősség képviselőinek a római jogot saját rendszerük céljára történő kisajátítása iránti vágya volt az egyik leg-erősebb hajtóereje a klasszikus római jog rekonstruálásáért folytatott lázas irodalmi tevékenységnek.

Mit vall tehát az irodalom a római jog, ill. a klasszikus római jog felelősségi rendszeréről?

Ha számításba is vesszük, hogy a szubjektív felelősség alapján álló jusziniánuszi római jog egyedüli elismerése, recepciója idejében is volt —

¹⁵ Fritz Schulz, *Classical Roman Law*. 3. o.

¹⁶ Világhy Miklós i. m. 216. o.

¹⁷ „It is well known that the text of the Digest does not present to us extracts from the classical jurists in their original form. Justinian himself preserved for posterity the Constitution in which he ordered the compilers to alter them so as to bring them into line with existing law; and even the most conservative students of Roman law recognize that... the Digest text contains many „interpolations”. That term is regularly used to cover not merely insertions of new matter but also omissions and alternations.” F. H. Lawson, D. C. L., *Negligence in the Civil Law*. Oxford, 1950. 2. o.

Az „anyagi jogi változtatásokat a névtelen reformátorok a még mindig közkézben forgó klasszikus iratok erőszakos módosításával, azaz szöveghamisító interpolációkkal csempeszték be.” Marton Géza, *A klasszikus felelősségi rendszer „elszubjektívizálódása”*. (Emlékkönyv Szentpéteri Kun Béla hetvenedik születésnapjára. Debrecen, 330–345 o., 331. o.) „A jusziniánuszi törvénykönyvekben a kompilátorok rendszeres interpolációi az utókor elől gyökeres változtatásokkal eltakarták” a klasszikus jogrendszer alapvető jogintézményeit, így elsősorban az objektív felelősséget — Marton Géza, *Felelősség Custodiáért*. Bp. 1924. 4. o.

bár rendszeren kívül kezelt — objektív, ill. objektív jellegű felelősség alapján álló kártérítési szabály¹⁸, a rendszer a maga egészében szubjektív volt, és ezt így is vallották a római jog művelői. A XX. század romanista irodalma sok energiát fordított arra, hogy — Marton Géza szavaival szólva — bebizonyítsa: „A klasszikus jog ismert egy felelősségi fokot, amely bizonyos adókat az egyszerű baleset mai fogalma alá eső véletlenért is feltétlenül felelőssé tett s ezt a felelősséget a szerződések és szerződésen kívüli viszonyok egész sorozatában alkalmazta.”¹⁹

Így vélekedik Lawson is már említett, az objektív felelősségre vonatkozó összehasonlító jogi munkájában; a római jog kártérítési rendszere eredetileg az objektív felelősség elvén (objective doctrine of responsibility) alapult — mondja — és ez csak a postklasszikus korban vált szubjektívvé.²⁰

A római jog objektív felelősségét az irodalom a *Lex Aquilia*tól származtatta. A *Lex Aquilia* — amelyet a *Corpus Juris Civilis*ben a legátfogóbban a *Digesták* IX. könyvének II. titulusa ölel fel — a bizonyosságig erős valószínűséggel a pun háborúkat közvetlenül megelőző korból, tehát időszámítás előtt a III. századból, kb. 287-ből származik. Mommsen ugyan jóval korábbra, a VII. sz.-ba helyezi²¹, de a — bár csonkítva fennmaradt — plebiscitum, amely Aquilius néptribuntól kapta a nevét, olyan gazdasági, társadalmi körülményekre utal, hogy azok alapján keletkezési idejét az irodalom egybehangzóan a III. század első harmadára helyezi.²²

A tárgyba vágó irodalomnak van egy sajátos közös „érdekessége”, ami ezen irodalom ismerője számára körülbelül a következő képet nyújtja: A klasszikus római jog kártérítési szabályai az objektív felelősség elvére épültek, amelyet a *Lex Aquilia* vezetett be és tett uralkodóvá; ezt bizonyítják a felhívott (később még érintjük őket) *Digesta*-helyek²³ és Gaius;²⁴ maga a *Lex Aquilia*, ahogyan a D. IX. 2. tartalmazza, teljesen interpolált.

Pontosan megfogalmazva ez a kép a következő elrajzolásokat rejti magában: először is a *Lex Aquilia* korát csendben összeolvasztja a klasszikus korról, holott kb. két évszázad „eltolódás”-ról van szó, mert míg a klasszikus kor az i. e. I. századdal kezdődik, a *Lex Aquilia* a III. század elején keletkezett; mégpedig olyan két évszázadról, amely a társadalmi fejlődés szempontjából is rendkívül fontos, az osztálytársadalom végleges kialakulásának korszaka volt. Ha tehát el is fogadjuk azt az álláspontot, hogy a római jog ismerte az objektív felelősség intézményét (így az irodalom), azt — vagy legalább annak keletkezését — a jogfejlődés preklasszikus szakaszához kell „lokalizálni”. Ez önmagában is már szükségszerűen fel fogja vetni a gondolatot: A primitív, preklasszikus római jog képes lett volna-e arra, amire a modern civilizált, amely már a jogfejlődés évezredeit, és codexek sorát tudja maga mögött? Nyilván e nyomasztó kérdés elől kitérendő, történt a korszakoknak az a csen-

¹⁸ Az ún. quasi ex delicto kötelmek: 1. actio de effusis et deiectis; 2. actio de positis et suspensis; 3. actio in factum adversus nautas, caupones, stabularios.

¹⁹ Marton Géza i. m. 22–23. o.

²⁰ F. H. Lawson i. m. 182. o.

²¹ Th. Mommsen, *Römisches Strafrecht*. Leipzig, 1899., 826. o. A mai egyöntetű állásponttal ellenkező Jolowicz-é is; ld. H. F. Jolowicz, *Historical Introduction to the Study of Roman Law*. 1932. 285. o.

²² F. H. Lawson i. m. 4. o.; F. Schulz, *Classical Roman Law*. 587. o.

²³ D. 13.7.13.1.; D. 13.6.5.15; D. 16.3.1.35.

²⁴ G. 3. 205–207.

des — természetesen nem *expressis verbis* — azonosítása, amire röviden utaltam.

További nehézsége az irodalomnak — és egyúttal a vázolt kép másik „érdekessége” —, hogy bár az interpoláció-kutatásban számottevő eredményeket ért el, a *Lex Aquilia*-t tartalmazó D. 9. 2. tekintetében általában csak azt mondja: Az egész interpolálva van. Ennek részletes feltárása? — még elvégzendő munka. A *Corpus Juris Civilis* 1954. évi berlini kiadása ugyan feltüntet a D. 9. 2-ben néhány bizonyosnak vehető interpolációt²⁵ — hivatkozva az irodalomnak, ill. a tudománynak erre vonatkozó elfogadható eredményeire —, de a törvény ezeknek a számbavétele mellett sem nyer objektív felelősségről tanúszkodó jelleget. Amilyen jelleget kap, az épp arról tanúsodik, hogy a nyers eredmény-felelősség kodifikált formáját testesíti meg.

Hogy tehát a jogirodalom a klasszikus római jognak, ill. — megmaradva a történetietlen azonosítás síkján — a *Lex Aquilianak* az objektív felelősség gondolatát és intézményét imputálta, ill. imputálhatta, azt nem magáról a *Lex Aquiliáról*, a D. 9. 2-ről, a *Lex Aquilian* belül maradva mutatta ki, hanem közvetve, más, egyébként részben szintén jusziniánuszi törvényhelyekkel, részben az évszázadokkal a *Lex Aquilia* után keletkezett *Gaius-institúciókkal* igazolta.

Ezt a módszert követte a *Seckel-Marton* féle *custodia*-elmélet, amely e vonatkozásban a legtöbbet mondott, és lényegében a következő állásponton van: a klasszikus jog ismert, mégpedig kiterjedt mértékben, az adós szubjektív vétkességétől függetlenül objektív felelősséget, amelyet „*custodiam praestare*” kifejezéssel jelölt.²⁶

Ezt a tételt eredetileg *Seckel*, majd *Marton* — sok hozzáadással és mai formájában — így igazolta:

a) A *Digesták* a felelősségnek ezt az alakzatát (ezt a szót és fogalmat) — *custodia* — „mint a *culpától* különböző, azon túlmenő tagozatot”²⁷ több helyen említik: D.13.7.13.1 ; D.13.6.5.15. ; D.16.3.1.15.

b) *Gaius* általában interpolálatlan *institúcióinak* 3.205—207. szakaszában azt mondja, hogy a ruhatisztító és a szabó a náluk lopás folytán elvesztett ruháért helytállni tartoznak a tulajdonos felé és csak akkor szabadulnak, illetve megy át a furti *actio* tőlük a tulajdonoshoz, ha ők fizetéseképtelenek ; ez vonatkozik minden visszterhes *custodiára*.²⁸

Gaius egy szóval sem kutatja — mondja *Marton* —, hogy a fulló, *sarcinator* vagy *commodatárius* hibás volt-e vagy sem az adott esetben, hanem feltétlenül felelőssé teszi őket arra utalással, hogy őket *custodia* terheli.²⁹

c) A harmadik csoportja a *Seckel—Marton*-féle *custodia*-elmélet igazolására szóló forráshelyeknek az, amelyben a *Digesták*, ill. az abban idézett jog-

²⁵ D. 9.2.23.8 ; D. 9.2.27.3—4. ; D. 9.2.27.11. ; D. 9.2.27. 14. ; D. 9.2.27.32. D. 9.2.42.pr. ;

²⁶ „*Custodia* alatt a római források nyelvén — a szó eredeti jelentésének megfelelően — őrizetet kell érteni, specialiter azt az őrizetet, amelyet az, akinek kezénél egy idegen dolog többnyire kötetmi (szerződéses), néha dologi viszony folytán, in specie visszaadás (kiadás) kötelezettségével van, a dolog épségben tartására, azaz megrongálástól, pusztulástól, ellopástól s más efféle veszélytől való megóvására fordítani tartozik.” *Marton Géza* i. m. 4. o.

²⁷ *Marton Géza* i. m. 5. o.

²⁸ *G.* 3.205—207.

²⁹ *Marton Géza* i. m. 6—7. o.

tudósok a hajófuvarozó és társai (nautae, caupones, stabularii) felelősségét „custodiae nomine” állapítják meg.³⁰

A fent vázolt elmélet — névadói szerint is³¹ — egyáltalán nem egységesen elfogadott, vagy lezárt álláspont. Sőt a custodia-felelősség jellegének megítélésében a felfogások a szélsőségek pólusáig húzódnak: attól, hogy a klasszikus római jog felelősségalapító elve szubjektív volt és objektívvé az interpolációk tették; azon át, hogy a custodia egy speciese a diligentianak (egy dolog őrzésére fordított diligentia), egészen addig, hogy a klasszikus római jog ismerte a tiszta objektív felelősséget és a mai objektív felelősség egyenesen annak rokona.³² (Látható, hogy a Seckel—Marton-féle elmélet végeredményben az utóbbi állásponton van.)

Mindezek, az interpolációk kimutatására és a klasszikus jog feltárására irányuló szövegkritikai, elméleti okfejtések részben formál-logikai törekvések, az irodalom tanúsága szerint sok világraszóló eredményt hoztak, ha az elméleti konstrukciók nem is fejeztek ki mindig egészen helyes történeti összefüggéseket. Csak örömmel lehet megállapítani, hogy ezen a vonalon — nemzetközi méretekben is — Marton Géza jutott el talán a legmagasabb pontra.

Voltak azonban az irodalomban olyanok is, akik már egyenesen érthetetlen érthetlenséggel álltak szemben a korai római jog, így elsősorban a Lex Aquilia felelősség-gondolatával. Monro például annyira csak mai, és így is annyira csak jogi szemléletben vizsgálta a Lex Aquiliát, hogy azon rendelkezések miatt, amelyek a kompenzáción túlmenő térítési, ill. fizetési kötelezettséget tartalmaztak, a törvényt — a mai joggal teljes diszharmóniában levőnek találván — egyszerűen csak rossz kodifikációnak minősítette („the lex was badly drawn”).³³

Mások³⁴ olyant is mondtak, hogy a Lex Aquilia szubjektív, ill. büntetőjogias jelleget a klasszikus korban öltött és ezt a büntetőjogi jellegét onnan kapta, hogy Cicero rétori munkáinak egyikében, amely Brutus ellen irányult, a Lex Aquiliát büntetőjogi összefüggésben említette.³⁵ Függetlenül a történelmi igazságtól, hogy ti. a Lex Aquilia a klasszikus korban büntetőjogi jelleget öltött-e, vagy sem, önmagában ez az indoklás, ez a tudományos módszer — azt hiszem — nem juthat megnyugtató eredményekre. Egyébként Mommsen szerint „nem is ugyanarról a törvényről van szó”.³⁶

Eddig az irodalom. Eredményeivel, elsősorban a Seckel—Marton irányzatával egy vonatkozásban egyetértünk:

Igaz az, hogy a római jog kártérítési rendszerének az alapjában, a felelősség elvében a változás az említett korrekcióval *abban az időben és abban a formában*, ahogy ők írják, — végement.

Nem értünk azonban egyet a felfogással két másik ponton.

a) Azon, hogy a Lex Aquiliától származó (és ezután is még élő) eredmény-

³⁰ D. 4.9.5.pr.

³¹ „Kétségtelen, hogy a custodia-kérdésben a vita még nincs lezárva.” Marton Géza i. m. 14. o.

³² Marton Géza i. m. 8—14. o.

³³ C. A. Monro, *Digest* IX. 2, *Lex Aquilia*, 36—37. o.

³⁴ F. H. Lawson i. m. 11. o.; Lawson szerint ezen az állásponton van Strachan-Davidson is *Problems of the Roman Criminal Law* c. munkájában.

³⁵ „Atque eodem tempore accusator de plebe L. Caesulenus fuit, quem ego audivi iam senem cum ab L. Sabellio multam lege Aquilia (de iustitia) petivisset.”

³⁶ Th. Mommsen i. m. 826. o.

felelősség és a modern objektív felelősség közé általában egyenlőségelet tesznek, ahogy ez ebből az irodalomból minduntalan szembőlük.³⁷

b) Azon, hogy itt csak interpolációs mesterkedésről volna szó, amivel elrontották a tulajdonképpeni római jogot, és hogy a szubjektív felelősség kizárólag ilyen szubjektív jogászai „beavatkozásnak” köszönheti évezredek uralmát.

A római jog felelősségi rendszerének általunk helyesnek vélt fejlődési folyamatát az alábbiakban Róma gazdasági, társadalmi és kulturális fejlődésével összefüggésben kíséreljük meg felvázolni. És végül még e fejezetben belül ki fogunk térni arra, hogy a frank és germán népek jogrendszere fejlődésének korai szakaszában — általában hasonló társadalmi fejlődésük mellett — a felelősség elvében milyen átalakulási tendencia tapasztalható.

2. A római magánjog felelősségi rendszerének kialakulása

1. A római jog klasszikus korát — mint mondtuk — a tudomány az i. e. I-től az i. u. II. századig bezárólag számítja. E korszak *gazdasági és társadalmi viszonyait* Marton Géza így jellemzi: „Róma társadalmi és gazdasági viszonyai a most tárgyalandó korszakban az előző korszakra nézve feltüntetett ősi állapothoz képest óriási átalakulást mutatnak.”³⁸

„Ősi állapotok” — mondja Marton, voltak a klasszikus jog kora előtt. Ámde az az „objektív” felelősség, amelyről Marton a klasszikus jog terméke és sajátjaként szól, amely az ő koncepciójában természetesen egy fejlettebb árutermelő gazdasági-társadalmi rendhez illik igazán, a Lex Aquilia felelőssége éppen ezen ősi állapotok szülötte. Hiszen, mint már korábban utaltunk rá, a Lex Aquilia két évszázaddal előzte meg a jogfejlődés klasszikus szakaszát.³⁹

Ha ezt számításba vesszük, akkor társadalmi-gazdasági vizsgálatásainknak színhelye Róma történetének az a szakasza, amelyben a társadalom struktúrájának konturjai csak éppen hogy kialakulóban vannak.

Theophilus az Inst. 4.3.15-höz⁴⁰ fűzött magyarázatában azt mondja, hogy a Lex Aquiliát Aquiliusnéptribun abban a korban adta a népnek, amikor a patriciusok elszakadtak a néptől.⁴¹ Mai kategóriával azt mondhatnánk: az osztálytagozódás folyamatának egyik legfontosabb első fázisában.

Milyenek voltak e korszak a) termelőeszközei és b) termelési viszonyai?

a) A termelőeszközök általában a pásztorkodás és a földművelés köré csoportosuló primitív, „technikailag” még teljesen fejletlen szerszámok voltak, a hozzájuk számítandó, szintén még fejletlen kézműves szerszámokkal együtt. A kézművesség, a kézi ipar még nem általánosan sajátja a kornak, a társadalmi munkamegosztásnak még csak a csírái bontakoznak ki. Forgalmi élet ennek megfelelően még alig van. Ami van is, primitív csere formában ölt testet. „Minden család jórészt maga állítja elő . . . a szükségletei kielégítéséhez szükséges javakat.”⁴²

³⁷ Marton Géza i. m. 26. o.; F. H. Lawson i. m. 27. és 72. o.

³⁸ Marton Géza, *A római magánjog elemeinek iankönyve; Institúciók*. 1957. 18. o.

³⁹ „But . . . theories have to assume that considerable changes took place between the date of the lex and the classical period.” F. H. Lawson i. m. 10–11 o.

⁴⁰ Inst. 4.3.15. (De lege Aquilia); D. 9.2.1.1.

⁴¹ F. H. Lawson i. m. 4. o.

⁴² Marton Géza i. m. 9. o.

b) Ami a *termelési viszonyokat* illeti, a földművelésre áttérő római nép általában még kezében tartja a legfontosabb termelési eszközt, a földet. A nép — eltekintve a nem nagy méreteket öltő házi rabszolgaság rendszerétől — tulajdonos. A termelőeszközök (a föld és a rabszolgává süllyesztés folyamataként előálló rabszolga tömeg) koncentrálódása, ill. koncentrációja még csak előre vetíti árnyékát, de még gyakorlatilag nem élő valóság. „Ha a karthágói földművelő polgárok átmentileg nagy rabszolga- és földbirtokosok voltak — mondja Mommsen nagyhirű „Róma története” c. munkájában —, úgy Rómában ebben az időben egészen más volt a helyzet: a polgárok nagy tömege maga művelte a földet.”⁴³ És ha a pun háborúk korára — részben épp ezek hatására — alakultak is ki, kis számban és nem általánosan, nagybirtokok, azok még nem a következő századok mezőgazdasági „nagyüzemei”. Hanem csak megsokszorozódott, pontosabban a pun háborúk „fedezésére” megsokszorozított *koncentrált* kis parasztgazdaságok.⁴⁴ Ezek valódi és teljes „nagyüzemesedés” csak a pun háborúk után kezdődik, és társadalmi méreteket vett kibontakozása még a köztársaság végére sem teljes, ahogy ezt Kuczynski is megállapítja^{44a}; az csak a császárság korában következik be.

Ha számításba vesszük, hogy a jogfejlődésnek ebben a szakaszában a jogalkotó előtt még nem volt olyan ismeretes a jognak a társadalmi viszonyok tudatos szabályozására, alakítására és fejlesztésére hasznosítható sajátossága — mint amennyire ismeretes ma; hogy továbbá a jogalkotó e korban még alapvonalaiban sem vagy csak alig ismerte fel a társadalmi fejlődés objektív tendenciáit — mint ahogyan felismeri ma — és ennek következtében a jogalkotás során, különösen egyes részletrendelkezések területén egyáltalán nem, vagy csak alig törekedett egy új társadalmi rendnek a jog eszközeivel is történő elősegítésére, kialakítására —, akkor azt kell mondanunk, hogy a jogalkotás tudatosan felfogott végső causaja a kérdéses történelmi pillanatra vonatkozóan már történelmileg felgyülemlett és feszítő igényei voltak. Az alkotandó jog tehát tartalmilag döntően a múltból táplálkozik, formáját tekintve pedig még fokozottabban a múlt gyermeke, amennyiben megalkotása során döntően a már meglévő, sokszor évszázados jog fogalmai, kategóriái és nyelve kerülnek felhasználásra.

Ezek figyelembevételével talán nem túlzás azt állítani, hogy a Lex Aquilia korának joga *általában* magán viselt sok olyan vonást, amelyeknek szülője az egészen korai, az ősi római jog volt. „Az ősi jog, mellyel a római jog története kezdődik — Marton szavaival szólva — egy primitív, a pásztoréletről a földművelésre áttérő népességnek hasonlóan primitív joga volt.”⁴⁵

A preklasszikus római jog eredményfelelőssége (Lex Aquilia), amelyet a jogirodalom objektív felelősségnek minősít — nem egy fejlett forgalmi élet fejlett jogi vetülete, hanem egy társadalmilag is csak kibontakozó közösség differenciálatlan, ad hoc és legeélravezetőbb reakciója valamire, amit már jogellenesnek vélt.

Csak amikor a társadalom osztályokba fejlődött, meghatározott érdekű társadalmi csoportokra polarizálódott, amikor már nem lehetett

⁴³ Th. Mommsen, *Römische Geschichte*. Berlin, 1868. I. Bd. 506. o.

⁴⁴ „... dessen Bewirtschaftung war keine Gross- sondern nur eine vervielfaltigte Kleinwirtschaft.” Th. Mommsen i. m. 446. o.

^{44a} Kuczynski: *Allgemeine Wirtschaftsgeschichte*. Berlin, 1948. I. 98. o.

⁴⁵ Marton Géza i. m. 9. o.

eltérni a szokás által szentesített magánbosszú kötetlen érvényesülését, amikor a büntetés, általában a szankciók törvényes formájához, a nyers ad hoc reakción túl a *bűnös*, a cselekmény szubjektíve is elmarasztható okozójának felkutatásához már az uralkodó erők érdeke fűződött, akkor kezdett a jog — ha bizonyos fokig paradoxonként is hangzik — joggá válni és úgy kifejezni társadalmi érdekeket, akaratot, ahogy azt a társadalom alapstruktúrája követelte: Az áruviszonyok saját képükre formálták a felelősség intézményét, sok más kötelmi jogi kategóriával együtt.

Milyen volt a társadalom képe a római imperializmus, a világhódító rabszolgabirodalom utolsó, hanyatló fázisában, amely egyúttal a feudalizmus kibontakozásának korszaka is volt? És milyen ezt követően? A feudális termelő, a kézművesség kereteiből alig kilépő árutermelő akár a földjén, akár veszélytelen műhelyében dolgozott, a termelés folyamatával *személyes*, szinte *organikus* kapcsolatban állt. Minden az ő érdekében végzett cselekvés, így a — *corpore corpori* — károkozás is *személyes* vonatkozásokat, következőképpen kár esetében szinte csak kizárólag *szubjektív* vétkességet jelenthetett. Így tehát, amikor a római jogban teljesen kialakult a szubjektív felelősség elve, a társadalmi fejlődés objektív tendenciáiban rejlő, e tendenciával összhangban jelentkező és a jogi szabályozottság állapotába kívánczó igény nyert reális megfogalmazást. (Objektív felelősségű káreset alig szorult a szubjektív felelősség takaróján kívül; ezeket is a jog mindig rendszeren kívülieknek tekintette.)

2. A jusztiniánuszi római jog — mint mondtuk — már a tiszta, a jogilag is kimunkált, egyértelműen értelmezett szubjektív felelősség elvére helyezkedett. A fejlődés koncepciójához szokott szemléletünk természetesen érzi itt Ihering következő megállapítását: „Örökké igaznak neveztem azt a mondatot („kein Uebel ohne Schuld”), de ezt az örök igazat is az emberiségnek előbb meg kellett találnia, meg kellett tapasztalnia és meg kellett ismernie. Az a tétel nem érvényesült a történelem kezdete óta; a jog kezdete minden népnél sok olyan jogtételt és intézményt mutat, amelyek vele a legélesebb ellentmondásban vannak.”⁴⁶

Igen ez már a fejlődés, ami mögött a termelőeszközök és a termelési viszonyok fejlődése áll elsősorban, előrehaladottabb szakasza. Előrehaladottabb a kulturális és a szellemi fejlettség tekintetében is.

Egészen más, mint láttuk — a Lex Aquilia korának társadalmi és *szellemi* arculata. Alább az utóbbiról lesz szó.

Talán helyes, ha következőkből indulunk ki: Amikor a Lex Aquilia létrejött, Róma társadalmát tevő népek a társadalmi fejlődésnek még egészen alsó fokán álltak. Ekkor mentek át azon a folyamaton, hogy végképp befejlődjenek valamilyen társadalmi rend keretei közé. Ebből következően, illetve ennek alapjaként ott van az a tény — mint azt fentebb már vázoltuk —, hogy termelőeszközök is még kezdetlegesek voltak. Olyanok, amelyek elkészítése részint nem igényelt bonyolultabb szellemi tevékenységet, de részint nem is eredményeztek ilyent. Fejletlen termelőeszközök a gondolkodás abstrakcióképtelenségére és differenciálatlanságára utalnak. Minden, a fejlődés alacsony fokán álló nép szellemi arculata — irodalma, joga — részben egészen naív, de legalább fogalomszegény, differenciálatlan, azaz primitív.

A társadalom Lex Aquilia korabeli fejlettségi fokán létfeltételként, még szinte igényszerűen élt a fogat-fogért elv és a gazdaság, a társadalom

⁴⁶ R. v. Ihering i. m. 8. o.

szükségszerű igényében, a causa legisben sok tényező ebbe az irányba hatott.

Ha a fenti fejtegetést természetszerűleg a jogra is vonatkoztatjuk, akkor érthető, hogy a jogalkotó a causa legist igen primitív formában fogalmazta meg, amelyben a kártérítés és a büntetés, a magánjog és a büntetőjog teljesen egybefolyik. Akkor érthető, hogy erre a tulajdonképpen nem is igazi jogra azt mondják, mint Marton, hogy ez nem más „mint a sértett hajdani magánbosszújának törvényesen tarifált váltsága”.⁴⁷

A fejlődés gondolatát kifejezetten is magában foglalóan Mazeaud ugyan-
ezt így fogalmazza meg: „... Primitív időkben az ember szabadságának semmi más korlátja nem volt, mint a másik ember ereje. De erőszak erőszakot vált ki, akit megütnek, keresi a megbosszulás lehetőségét, hogy rosszat rosszal fizessen; így módon fogták fel az elszenvedett kár megtérítését. Ez a felfogás aztán lassan áttevődött a jog területére, és a szokás erejénél fogva a tálió elve szabállyá erősödött.”⁴⁸

És végül a kortárs, vagy legalábbis a friss emlékek hitelességével idézzük Gaiust: „Pona autem injuriarum ex lege XII tabularum propter membrum quidem ruptum talio erat”⁴⁹

Az alábbiakban — a felelősségi rendszer és a szellemi, kulturális fejlettség összefüggéseit részletesebben is kimutatandó — lássunk néhány kártérítési, illetve felelősségi szabályt.

a) A korai római jog — még a XII. táblás törvényből eredően — a furtumoknak egész sorát ismerte.⁵⁰ Legjellegzetesebb a furtum manifestum⁵¹ és a furtum nec manifestum,⁵² a tettenért és a tetten nem ért lopás, ill. ezek szankcióiban mutatkozó különbség. Az előző büntetése a korai római jogban rabszolgaság v. halál, az utóbbié a dolog értéke kétszeresének a megtérítése. A jusztiniánuszi jogban a nagy eltolódás csökken: a dolog négyszerese, illetve kétszerese a büntetési—kártérítési tétel.

b) Aki a Lex Aquilia alapján járó kártérítési kötelezettségét tagadja, a kártérítési tétel kétszeresét tartozik fizetni.⁵³

c) Ha valaki egy rabszolgának halált okozó sebet okoz — a jog tehát az emberölés jogi fogalmát feltételezi, ebből indul ki —, de az közben egy második személy halálos ütésétől hal meg, az előző szabadul a felelősség alól és az utóbbinak kell az előállott eredményért helytállnia.⁵⁴

d) A korai római jog ismerte az állatok és élettelen dolgok felelősségét is.⁵⁵

E sajátos jogtételek egyes kiütköző tulajdonságainak értékelését sok szerző érintette, de mondanivalóját igazában nem fejtette ki. Marton Géza az említett furtumok szankciója közötti nagy különbségek okát a következők-

⁴⁷ Marton Géza, *Kártérítési kötelek jogellenes magatartásból*. 784. o.

⁴⁸ H. e. L. Mazeaud, *Traité théorique et pratique de la responsabilité civile*. Paris, 1947. 28., ugyanígy a 34., 36. oldalon. E kérdésben az irodalom általában egységes. Ld. Colin-Capitant, *Cours élémentaire de droit civil français*. 1932. 169. o. („... à fin de lui permettre, d'exercer son droit de vengeance.”); R. v. Ihering i. m. 17. o. („Befriedigung der Rachsucht, die Züchtigung des Gegners, kurz die Privatstrafe”).

⁴⁹ G. 3.223.

⁵⁰ G. 3.183.

⁵¹ G. 3.189.

⁵² G. 3.190.

⁵³ D. 9.2.23.10.

⁵⁴ D. 9.2.11.3.; D. 9.2.15.1.

⁵⁵ R. v. Ihering i. m. 10. o.

ben látja: „Kezdetben egyedül ez az eset (a tettenért lopás — M. F.) kerülhetett megtárlás alá, mert csak ennél volt meg a kézzelfogható bizonyosság; a tetten nem ért lopás újabb keletű, mikor már enyhébb szankciókat alkalmaztak — tekintettel a kisebb bizonyosságra is.”⁵⁶

Azt hisszük, hogy itt — e megállapítás helyessége mellett — többről is van szó. E jogtételek sajátos példái annak, hogy a jog, különösen annak szankciórendszer formai elemeinek túlságosan is mennyire összefügg a jogot kialakító nép, az adott kor emberének szellemi fejlettségével. A kérdéses jogszabályok korának embere szellemi fejlettsége tekintetében — hasonlattal élve — a bontakozó értelmű gyermek benyomását kelti. Ahogyan a gyermek megveri az asztal sarkát, amelynek nekiment, ahogyan még a felnőtt is hirtelen érzett fájdalmát gyakran rögtön akaratlan tettelegesen reakcióban vezeti le, így bizonyos értelemben a kultúra alsó fokán álló ember jogérzete is sok vonatkozásban a fájdalom és annak közvetlen, akaratlan (még nem tudatos és nem átgondolt) reakciójának uralma alatt áll. Ezt a gondolatot ragadja meg Ihering, amikor így ír: „A jogelleneséget (Unrecht) nem az oka, hanem a hatása szerint értékelik, megítélésénél nem a tettes személyében rejlő momentumokból, hanem kizárólag a sértett álláspontjából indulnak ki . . . Hogy a tettes bűnös-e, nem mondott igazat, vagy talán igazat mondott, csak ezt nem tudta bizonyítani . . . Mindegy! . . . megbüntették.”⁵⁷

De ez nemcsak egyéni akciók elszigetelt jelensége volt. Általánosságban a társadalmi gyakorlatot is ez az elv uralta. S a jog — mint a példákban láttuk — csak hű tükörképe volt ennek. Egyre ment, hogy — mai fogalmakkal élve — a szankciók alkalmazása objektív felelősséget, szubjektív felelősséget vagy jogi, sőt morális képtelenséget (állatok és dolgok „felelőssége”) jelentett, ill. vetített-e a kártérítési viszonyba. Mindezt e kor embere és jogalkotója még nem fogta ilyen analízis felé. Szellemi képességei, kialakított jogi formái erre még nem tették képessé. Amit megkonstruált: az *eredményfelelőségbe* (Erfolghaftung) mindez belefér. De ez akkor még nem egy tudatos szintézis volt — ahogy ezt az irodalom ki nem mondottan feltünteti —, hiszen ehhez az analízis, az absztrakció első lépéseit sem tették meg meg, ami pedig minden tudatos szintetizáló aktus előfeltétele. „Die Herrschaft des Affects — az indulat uralma” — mondja Ihering az, amely a korai római magánjog szellemét és alapvető konstrukcióit jellemzi.⁵⁸ Ezt csak durvította és sokáig megőrizte a római jogi gondolkodás szélsőséges individualizmusa, aminek a jogra gyakorolt hatását Marton nem egyszer hangoztatta.⁵⁹

Ez a kor, e kor gondolat- és jogvilága, die juristische Denkweise, ahogy Kaser kifejezi, szükségképpen fogalomszegény. Csak a legprimitívebb és legáltalánosabb jogfogalmakat alakítja ki. Ezek is döntően meghatározatlanok, elhatárolatlanok, szétfolynak a különböző szabályokban, illetve az egész jog különböző területén kialakult elemekből tevődnek össze. Képletesen szólva, úgy vagyunk vele, mint egy nagy képsikkal, amelyre a művész már felhelyezett néhány mozaiklapot — elszórtan az egész keretben —, és bár rendet,

⁵⁶ Marton Géza, *A római magánjog elemeinek tankönyve; Institúciók*. 1957. 225. o.

⁵⁷ R. v. Ihering, i. m. 8–9. o.

⁵⁸ „Die . . . Herrschaft des Affects im Recht ist es, welche das altrömische Civilrecht uns in einem anschaulichen Bilde entgegenführt.” R. v. Ihering, i. m. 10. o.

⁵⁹ „. . . Élesen kiütöző vonása volt a római jogi gondolkodásnak a szélsőséges individualizmus, azaz az egyén rendelkezési hatalmának a legtágabb elismerése vagyoni, sőt családjogi viszonylatban is.” Marton Géza i. m. 10. o.

harmóniát még nem teremtett rajta, néhány alak, mozdulat és vonal konturjait a hozzáértő szem azonban már felismeri. De ezeken túlmenően — a fogalomszegénység, sőt a fogalomalkotástól való kifejezett tartózkodás a római jogfejlődésnek egyébként is sajátos kísérő jelensége volt. Elég néhány fejezetet elolvasni a Codex Juris Civilis valamely kódexéből, de különösen a régebbi jogforrásokból, hogy erről bizonyosságot szerezzünk.⁶⁰

Egy római forrás, amelyet Gellius-tól (Noct. 16. 10) származtatnak,⁶¹ a következő jellemző esetet rögzíti: Gellius — így szól a forrás — a Fórumon egy tétlen társasággal ült együtt, amely éppen Ennius-t olvasott. Az egyik versszakban a „proletariatus” szó is szerepelt, és a társaság e szó értelme felől hosszabb vitába bocsátkozott. Gellius közben észrevette egyik jogász barátját (ius civile callentem, familiarem meum) és megkérte, hogy határozza meg a társaság számára a kérdéses fogalmat. Ez azonban azzal védekezett, hogy ő nem filológus, hanem jogász és dehogy ért ő ehhez (se iuris, non rei grammaticae peritum esse).

Ha lehet is vitatkozni e forrás történelmi értéke felől — a lényegre szellemesen rátapint. De ennek valószínűségét és a benne kifejezésre jutó tétel igazságát: a római jognak e fogalmakkal szembeni averzióját a Digesták is megerősítik: „Omnis definitio in iure civili periculosa est”⁶²

A kártérítés, ill. a felelősség intézményét, annak jogi sajátosságát ismerve, azt kell mondanunk, hogy ennek a kiépítése fokozott absztrakcióképességet és tisztább fogalmakat feltételez. E társadalom, e nép fejlődésének ebben a szakaszában csak gondolati, szellemi, nyelvi, általában logikai arzenáljának eszközeit, mint tükröző és kifejező kategóriákat véve számításba, egyszerűen nem juthatott messzebb az eredményfelelősségnél.

Még évszázadok kellene addig is, míg a szubjektív felelősség gazdasági, társadalmi és szellemi előfeltételei megérlelődnek. Ez következik be a klasszikus kor kiteljesedésével, s mire ez megtörténik, az egész betölti szellemi erejével a kereszténység. A keresztény római szellem az absztraháló és differenciáló képesség, a fogalomalkotás, általában az elvonatkoztatott gondolati kategóriák terén eredményesen egyengette az utat a görög szellemi élet e vonatkozásban igen fejlett termékeinek. Ennek is tudható be, hogy a posztklasszikus kor erősebben törekszik absztrakt formák és kategóriák kialakítására és „a klasszikus jognak nem egy elméletileg is szabatos, absztrakt tétele tulajdonképpen ebből az időből való.”⁶³ Furcsa, de e vonatkozásban még Gaiust is el kell marasztalnunk. Helyesebben Gaius institúcióinak 1816-ban (a veronai káptalan könyvtárában) felfedezett szövegét. A vonatkozó irodalom, amint erre a következő fejezetben még visszatérünk, ugyanis nem Gaiust találta „hűnös”-nek az institúciók alább tárgyalt szakaszában, hanem azt egy posztklasszikus korabeli ismeretlen jogtudós betoldásának tartja. Nos ennek az ismeretlen jogtudósnak természetesnek tűnt, hogy ami az ő korában termé-

⁶⁰ F. Schulz, *Prinzipien des römischen Rechts*, 28. o.; „Die römische Abstraktionsfeindschaft zeigt sich . . . in der Abneigung gegenüber der juristischen Begriffsbestimmung.” 30. o.

⁶¹ F. Schulz i. m. 70. o.

⁶² D. 50.17.202.

⁶³ F. Schulz i. m. 35. o. Ezt az álláspontot képviseli Pólay Elemér is legújabban megjelent tanulmányában (*Die Blütezeit des römischen Wirtschaftslebens und die klassische Zeit des Römischen Rechts*. — *Acta Antiqua Academiae Scientiarum Hungarici*; Tom. V. Fasc. 1—4. 323—356. o.; 330—331. o.)

szetes, az egy fél évezreddel korábban is természetes. Azt írja az institúciók IV. könyvében, hogy a Lex Aquilia alapján indított kereset *nemcsak* büntetésre irányult, hanem a kompenzációra is, és viszont.⁶⁴ Ő már elválasztja a két kategóriát. Hogy miért tette, ill. tehette ezt, éppen erről szolt az utóbbi két fejezetünk. De tovább is megy: visszavetíti olyan korba, amelyben reparációnak és büntetésnek ez a megkülönböztetése még egyáltalán nem történt meg.⁶⁵

A preklasszikus kor végén jelentkező, a klasszikus korban kibontakozó és a posztklasszikus kori jogalkotásokban beérő fejlődési folyamat az, amely sok nemzedék munkájával általában elvégezte a gazdasági, társadalmi és politikai struktúrának a jog sajátos eszközével történő — *adekvát* — felmérését, értékelését és szabályozását. Elválasztotta a jogot attól, ami nem jog; szabályozta mindazokat a társadalmi viszonyokat, amelyeknek szabályozására szükség volt; elválasztja a magánjogot — természetesen csak jogrendszeren belül — a büntetőjogtól, amit a közjognak, ill. az alkotmányjognak önállóvá alakulása előz meg; egyes jogintézményekben is keresztülviszi a magánjog és a büntetőjog elkülönülését. Ez mutatkozik meg a károkozásért való helytállás gondolatának tartalmi átalakulásában is. Elveti az eredményfelelősséget, mint ekkor már használhatatlan kategóriát és megkonstruálja az egész szankciórendszernek egységes alapelvét, a szubjektív felelősséget. Ez már tudatos jogi fogalom e kor jogalkotójában, amellyel — nem tudatosan is! — a társadalmi haladást szolgálta és az emberiség kulturális fejlődésének egyik lényeges elemét rakta le.

3. Amit eddig *egyrésről* a termelőeszközök és termelési viszonyok meghatározott állapotáról és fejlődéséről, illetve ezeknek jogot alkotó és formáló szerepéről, valamint — ezzel összefüggésben — *másrésről* a kulturális, szellemi, nyelvi adottságokról, ezek fejlődéséről mint a jog keletkezésének, alkotásának és fejlődésének formáiról mondtunk, az a római állam tárgyi jogában, illetve tárgyi jogának változásában, fejlődésében jutott jogszabályi kifejezésre.

Amit az előző két fejezetben tettünk és mondtunk, végül is azt kívánta szolgálni, hogy a jog keletkezésének és fejlődésének, általában a jog külső változásának magyarázatát adjuk. Vizsgálódásaink célja azonban mindenkélt a *jog*, jelen esetben a római jog felelősségi intézményeinek *mint jognak megismerése*. Ez pedig a volt és állandóan változott tárgyi jog azon részének összefüggő bemutatását jelenti, amelynek szabályain keresztül a kártérítési jog alapelvei kibontakoztak és a Codex Juris Civilisben kodifikált állapotukig eljutottak.

a) Az akciók

Ismeretes, hogy az egész római magánjog, de különösen a kártérítési jog mint pillérek, az actio-kon nyugodott. Az actiók átszötték a jogrendszer egészét és primitív „komplexitással” szabályozták, ill. védtek a védeni kívánt értékeket, társadalmi viszonyokat. Míg tehát ma különböző jogágazatok

⁶⁴ G. 4.9.

⁶⁵ „However, it may be doubted whether at a time when the lex was passed any distinction was drawn between penalty and compensation.” F. H. Lawson, i. m. 7. o.

tudatos együtt-alkalmazásáról, komplexitásáról van szó, aminek az ultima ratio-ja természetesen ma is az alapul fekvő társadalmi viszonyok komplexitása, ez ott a kezdetlegesség állapota, az ultima ratio-nak való vak engedelmesség. A korai római jog felelősségi, ill. kártérítési akcióinál a szó mai értelmében komplexitásról még nem beszélhetünk. A komplexitás ugyanis — fogalmának tartalma szerint — komplex módon érvényesülő, ill. alkalmazható, legalább viszonylag önálló jogágakat feltételez. Az önállóságnak abban az értelmében, hogy egyes jogintézmények többé-kevésbé teljes magánjogi, büntetőjogi stb. jelleget öltsenek (vagy egyiket, vagy másikat), hogy a jogágazon belül is megszilárduljanak. A korai római jognál erről még nem beszélhetünk. Az elkülönülés sem a jogágak, sem egyes intézmények tekintetében nem történt meg.⁶⁶ A társadalmi viszonyok összetettségében rejlő komplexitás a jog nyelvén e korban a jogi *homogenitás*. Csak a klasszikus kor az, amely a jogágak önállósulását magával hozza és ezt az akciók tekintetében is általában keresztül viszi.

Lássuk már most azt az actio-t, amelyet a Lex Aquilia adott.

Az actio legis Aquiliae eredeti formájában — hiteles szöveg nem maradt fenn — egészen bizonyos olyan actio volt, amely, mai fogalmakkal élve, polgári jogi és büntetőjogi igények kielégítésére egyaránt szolgált és formáját tekintve büntetőjogi intézménynek kell minősítenünk. Pönál s jellegét még a klasszikus korban is megőrizte. Gaius ui. még az i. sz. utáni második században is pontosan körvonalazza az actio legis Aquiliae tartalmát⁶⁷ — tiszta pönális actio-nak tartva azt. Ezen a minden bizonnyal történelmi tényen az sem változtat, hogy a Gaius-institutiók 4. könyvének 9. pontja már azt írja, hogy az actio legis Aquiliae actio mixta (vegyes kereset), amennyiben nemcsak büntetésre megy, hanem a reparációt, a polgári jogi igények érvényesítését is szolgálja (actio rem et poenam persequens).⁶⁸ A vonatkozó romanista irodalom bizonyossággá erősödött véleménye ui., hogy ez a passzus nem Gaius-tól való.⁶⁹ Nyelvileg, szóhasználatban, de tartalmilag is olyan forráshely, amely a jusztiniánuszi törvénykönyvek ismeretéről tanúskodik, azok szellemét tükrözi. Az actio mixta mindenestül jusztiniánuszi kategória, amely mint fogalom — különösen az actio legis Aquiliae-re vonatkoztatva — idegen volt még a második század jogától. Tartalmilag, gyakorlatilag azonban egyre inkább erősödtek magánjogi oldalai és amikor a jusztiniánuszi institúciók az actio-k harmadik kategóriájaként actio mixta-nak deklarálják („... sed et legis

⁶⁶ Th. Mommsen, *Römisches Strafrecht*. Leipzig, 1899. 4., 14. o.

⁶⁷ G. 4.112.

⁶⁸ G. 4.9. Még kell egyébként jegyezni, hogy az a kitétel, amely expressis verbis a Lex Aquiliára utal, a megtalált Gaius-szövegben *olvashatatlán*; behelyettesítése az egész szöveg kritikai elemzése után, a múlt század végén történt. Történelmi hitele — mint általában ilyen esetekben — csak valószínű; nem abszolút biztos. De a 4.9. szakasz a maga egészében az későbbi szerző betoldásának látszik. Ld. Girard—Senn: *Textes de droit romain*. Paris, 1937. 323. o.

⁶⁹ „Tekintélyes írók vitatják — mondja Marton Géza is —, hogy a Gaius neve alatt ismert institúció-könyvben két különböző (egy klasszikus és egy kevésbé nemes) stílusréteg ismerhető fel.” Marton Géza i. m. 30. o. — „Justinian described the actio legis Aquiliae as an actio mixta (Inst. 4.6.18—19.) ... This idea was quite foreign to the classical lawyers, who simply styled the action a pure penal action (Gai. 4.112.)... The classical actio legis Aquiliae was a penal action ..., and not an action rem et poenam persequens as is said in Gai. 4. 9. The whole sentence has been added by a man who had in mind Gai. 4.171.” F. Schulz, *Classical Roman Law*, 4—5. o.

Aquiliae actio de damno mixta est”),⁷⁰ végeredményben már polgári jogi intézménnyel van dolgunk.⁷¹

Ennyit a római magánjog egyik legfontosabb actio-jának — a szerződésen kívüli felelősség jogintézményének — *külső, formai* változásáról, ill. átalakulásáról.

b) *A kártérítési szabályok, különösen az actio legis Aquiliae tartalmának büntetőjogi jellege*

Miben mutatkozik meg tartalmilag, hogy az actio legis Aquiliae pönális kereset volt a szónak abban az értelmében is, hogy — kezdetben különösen — nem reparációra irányult?

1. Először is abban, hogy több károkozó esetén, valamennyi az előállott kár egészét volt köteles megfizetni, ami által — csak e szabály alapján! — a kár annyiszorosán térült meg, ahány személy a kár előidőzésében részt vett. Egyik teljesítése a többit nem mentesíti, mert „büntetésről van szó — *quum sit poena*”, mondja a törvény.⁷²

2. Maguk a kártérítési tételek *önmagukban is* nagyobbak a keletkezett kárnál.

Rabszolga vagy állat elpusztítása folytán keletkezett kártérítési, ill. büntetési tétel a megölt rabszolga vagy állat évi legmagasabb értéke.⁷³

Aki tagadja, hogy a kár az ő tevékenységének eredménye, — a büntetési tétel dupláját köteles fizetni.⁷⁴

Amennyiben a kár nem rabszolga vagy állat elpusztításával következik be, hanem valamely dolog jogellenes eltérése, elrontása, elégetése folytán keletkezik — a büntetési tétel a kérdéses dolognak a károkozást követő hónapban képviselt legmagasabb értéke.⁷⁵

A furtumok esetében a büntetési tételek néha a keletkezett kár négyeszeresét is eléri (lásd 91. és 100. számú jegyzet).

3. Az actio, a keresetindítás joga nem száll át az actio-jogosult utódaira, ami speciálisan büntetőjogi jelleget kölcsönöz az actio legis Aquiliae-nek (lásd erre vonatkozóan: Gaius 4.112.).

Mit jelentett mindez a felelősség vonatkozásában a klasszikus korszak kibontakozásáig? Mindenekelőtt nem polgári jogi felelősséget. (És az objektív felelősség mai fogalma kizárólag polgári jogi kategória!) Itt — azt hisszük — a végletekig abszolutizált büntetőjogi szemléletről van szó, amelynek központjában mindenkor a tettes, a károkozó áll. Fette következményeiért történő felelősségrevonásánál a bűnösség nem képezte mérlegelés tárgyát. Felelnie kellett mindenhogyan. Mint ahogy korábban még élettelen tárgyak is felelős-

⁷⁰ Justinianusnál (*Inst.* 4.6.18–19.) az actiok három csoportra oszlanak: 1. reparációra irányuló, 2. büntetésre irányuló és 3. vegyes actiok. „Sequens illa divisio est, quod quaedam actiones rei persecutoriae gratia comparatae sunt, quaedam poenae persecutoriae, quaedam mixtae sunt.” (4.6.16.) „Sed et legis Aquiliae actio de damno iniuriae mixta est.” (4.6.19.)

⁷¹ Marton Géza i. m. 226. o. Ugyanígy F. Schulz is. ld. i. m. 574. o.

⁷² *D.* 9.2.11.2.

⁷³ *D.* 9.2.2. pr.; *D.* 9.2.21. pr.

⁷⁴ *D.* 9.2.2.1.: „Et infra deinde cavetur, ut adversus infitiantem in duplum actio esset.” Ugyanígy *D.* 9.2.23.10.

⁷⁵ *D.* 9.2.27.5.; *D.* 9.2.29.8.

séggel tartoztak. Ugyanakkor azonban ez az abszolutizált büntetőjogi szemlélet a másik oldalon a károsult *feltétlen* kártalanítását szolgálta (bár a tettes, a károkozó végig a jogviszony centruma maradt). Ez mutatkozik meg a tagadás esetén járó duplicitást előíró már fentebb idézett jogtételeknél (lásd 86. sz. jegyzet), habár megfontolásra méltó Giffardnak az az állítása⁷⁶, hogy ezzel a plebejusoknak a patriciusokkal szembeni perlési biztonságát kívánta a törvény védeni. Ezt példázzák a károkozás folytán elpusztult dolog, ill. rabszolga értékének meghatározására vonatkozó szabályok (D. 9.2.2. pr., D. 9.2.21. pr., D. 9.2.27.5., D. 9.2.29.8.), a furtum-actio-k (lásd 90—100. számú jegyzetek), a custodia-felelősség szabályai (amire még később visszatérünk), de bizonyos értelemben az egész Justinianus-előtti római jog. *Az abszolutizált büntetőjogi szemlélet az egyik oldalon és a tulajdonban esett kár reparálásának minden áron való szolgálása a másik oldalon, — ez az, ami a felelősség tekintetében a homogén eredményfelelősség (Erfolghaftung) formáját ölti magára.* Ennek a szemléletnek a belső, a szubjektív, a lelki momentumoknak, tehát a vétkességnek, vagy vétlenségnek a jogvitába történő perdöntő bevonása, ill. értékelése még idegen. Beszédes példát nyújtanak erre továbbá a Lex Aquilianak azok a szabályai is, amelyek egyrészt felmentik a rabszolga gyilkosát és csak megsebesítés címén fizetnek vele a tulajdonosnak, ha tettét követően más is megsebzti a kimúló áldozatot, míg a teljes taksával az utóbbit terhelik meg; máskor meg kétszeresen is felelősségre vonják, ha a rabszolgát — annak megölése előtt — előbb meg is sebesítette.⁷⁷ A ruhatisztító is a ruha elveszése során — még vétkessége, pl. a tolvajokkal történt összejátszás esetén is — mentesül a ruha tulajdonosával szembeni helytállás alól, ha fizetéseképtelen; de bűnösség nélkül is felel, ha fizetéseképtelenség nem áll fenn (lásd 40. számú jegyzet).

Bár a római jog ezt a nyers aspektusát bizonyos fokig még a jusztiniánuszi kodifikációkig, és ezért természetesen ezt követően is egy ideig megőrizte, mégis a római magánjog és annak legtöbb intézménye, így a kártérítési actio-i is, már a klasszikus kor idején fokozatosan vesztettek büntetőjogi jellegükből, mint pl. a furtum actio-k, és maga az actio legis Aquiliae is. Szankciójuk jellege fokozatosan átalakult; büntetésből reparáció, vagy legalábbis reparáció is lett és ezzel egyidejűleg a felelősség tartalmában is lényeges változás következett be. A lelki-elemek, a vétkesség gondolata lassan minden szabályba benyomult és a klasszikus római jog felelősségi-rendszerét teljese n átalakította. Erről azonban már a következő pontban lesz szó.

c) Egyes fontos jogintézmények fejlődése

Egyes jogintézmények fejlődésében — a vegyes, római jogi kategóriával élve, a mixta actionális felelősség, a mi fogalmunkkal az eredményfelelősség fokozatos átalakulása, polgári jogiassá vagy legalább polgári jogiasabbá válása és egyúttal szubjektív elemekkel történő feltöltődése, szubjektív fele-

⁷⁶ Giffard azt mondja, hogy a Lex Aquilia egyik legfőbb célja az volt, hogy egyenlő helyzetbe hozza a plebejusokat a gazdag patriciusokkal szemben. Ezt pedig azzal az előírásával érte el, hogy a felelősségét tagadóra a büntetési tétel duplájának kifizetését írta elő, hogy ezáltal a tények megvallására kényszerítse a patriciusokat a plebejusokkal szemben, akik nehezen kaptak tanút a patriciusok ellen. A. Giffard, *Précis de droit romain*. Ed. 3. 1938. 354. o.

⁷⁷ D. 9.2.11.3.; D. 9.2.32.1.

lősség formában történő megfogalmazása szinte kézzelfoghatóan kimutatható. Alább röviden ezt kíséreljük meg.

Az injuria

A XII. táblás törvény már szabályozta, ill. szankcionálta az injuriát. Minden bizonnyal a XII. táblás törvény legfontosabb és legáltalánosabb szakasza volt. S bár már ekkor és ezt követően mindig⁷⁸ magán-deliktumként szerepelt és polgári peres eljárásban szankcionálták⁷⁹, valamennyi actionál jobban jellemezte — egészen a jusztiniánuszi korig —, hogy nyers jogi vetülete a magánbosszú rendszerének. Gaius így ír róla: „Poena autem injuriarum ex lege XII tabularum . . . talio erat”.⁸⁰ Ez a talio-rendszer már a XII. táblás törvényig bizonyos átalakuláson ment át. Amennyiben — előbb valószínűleg eseti szerződésck, később egy általánosan érvényre jutott „contrat social”-ként⁸¹ — a keletkezett személyi és dologi károkért meghatározott taksát kellett fizetni. Így már maga a XII. táblás törvény.⁸² A XII. táblás törvény injuria-szabályai örökébe — a „szerződésen kívüli felelősség” területét illetően — a Lex Aquilia injuria szabályai léptek.⁸³ Ennek rendelkezési annyiban térnek el a talio-rendszertől, illetve annyival jelentenek újat a XII. táblás törvény talio-rendszerével szemben, hogy elvetik a rögzített büntetési tételeket, azokat mintegy „valorizálják”, mindig az éppen adott pénzértéknek felbecsülését, ill. megállapítását írván elő.⁸⁴

Ami már most az injuria felelősség-gondolatát illeti — legalábbis a klasszikus korig —, egyszerűen nem inkorporálta a helytállás szubjektív, morális elemei mérlegelésének jogosultságát, ill. kötelezettségét. Maga a bekövetkezett kár, a tény volt az, amihez a feltétlen helytállást „asszociálták” — legfeljebb azzal a megszorítással, hogy nem állt-e fenn olyan körülmény, melynek folytán a kárt (vagy halált okozó cselekményt) „produkálni” kellett, vagy ehhez az elkövető személynek kifejezetten joga volt.⁸⁵ A vétkekesség, ill. annak hiánya mint felelősség alapító tényező a mai értelemben nem került a mérleg serpenyőjébe.

A klasszikus jogászok azonban már kifejezetten is vétkekességet követeltek meg az injuria szankcióinak beállításához. Így van ez, ha Gaius institúcióinak következő szakaszát interpolálatlanak fogadjuk el.⁸⁶ „Injuria autem occidere

⁷⁸ *Just.* 9.35.7.: „Injuriarum causa non publici iudicii, sed privati continet querelam.”

⁷⁹ Th. Mommsen, *Das Römische Strafrecht.* 801. o.

⁸⁰ *G.* 3.223.; Th. Mommsen, *Römische Geschichte.* Berlin, 1868. I. Bd. 153. o.

⁸¹ Th. Mommsen i. m. 152. o.

⁸² *G.* 3.223.

⁸³ *D.* 9.2.1. pr.

⁸⁴ *G.* 3.224.; *D.* 9.2.27.5., *D.* 9.2.29.8.; ld. a 75. sz. jegyzet; *D.* 9.2.2. pr. *D.* 9.2.21. pr., ld. 73. sz. jegyzet.

⁸⁵ „The word injuria . . . probably meant at first merely the absence of some lawful excuse the act causing death or damage.” F. H. Lawson i. m. 37. o.

⁸⁶ Az ellenkező konkrét bizonyítása eddig nem történt meg. Csak általánosságban mozgó vélemények vannak. Marton Géza sem mond mást, mint hogy vannak nézetek, amelyek Gaius institúcióit is sok vonatkozásban interpolálatlan tartják. (Ld. 81. sz. jegyzet.) Sőt inkább úgy tűnik, hogy Marton Géza a Gaius institúciókat interpolálatlanak fogja fel. Emellett szól az, hogy a Seckel—Marton-féle elmélettel kapcsolatban általa használt forráshelyek közül éppen Gaiust minősíti eredetinek és elméletét részben erre építi (ld. a IV. fejezet, 1. pontjában az erre vonatkozó részt, valamint a 40. sz.

intellegitur, cujus dolo aut culpa id acciderit; nec ulla alia lege damnum quod sine injuria datur, reprehenditur; itaque impunitus est, qui sine culpa et dolo malo casu quodam damnum committit.”⁸⁷ (Kiemelés tőlem — M. F.) Ha nem, ha azt is mondjuk, hogy ez a forráshely interpoláción ment át, abban az esetben is helyesnek mondható az a vélemény, amely azt állítja, hogy a klasszikusok gondolatában is — ha nem is kifejezetten — vétkes felelősség élt, amikor injuriáról beszéltek.⁸⁸

A posztklasszikus római joginjuriája azonban — ez az a kérdés, amelyben az egész római jogi irodalom egyetért — már tisztán szubjektív tartalmú injuria volt. Ha interpolálták is Gaiust az említett szakasz tekintetében, azt a posztklasszikus korban tették, és akkor a károkozásért való felelősséget a törvényerejű Digesták szubjektív tartalmúnak fogták fel.⁸⁹ A bíró nem adott jogsegélyt olyan ügyben, amelynél az alperes vétkességét nem sikerült bizonyítani és a keresetet elutasító ítéletének indokolásában valószínűleg szerepelt több, de biztosan nem más, mint ez: *impunitus sit nam sine culpa et dolo malo damnum commisit: ait Gaius.*

A furtumok

A furtumok tekintetében is az eddigiekhez általában teljesen hasonló fejlődésnek lehetünk tanúi.

A XII. táblás törvény Gaius szerint négy⁹⁰ furtumfajtát ismert. Ehhez csatlakozott később egy ötödik is, amelyet már a praetor rendelt el.⁹¹ A tettenért lopást — furtum *manifestum*; a tetten nem ért lopást — *furtum nec manifestum*; a formális „házkutatás” során kiderült lopást, amennyiben a lopott dolgot ilyen úton találták meg, az egymáshoz hasonló *furtum conceptum*⁹² és *furtum oblatum*;⁹³ és végül a furtum *conceptum*-ot és *oblatum*-ot körülbástyázó *prohibiti actio* (lásd 101. sz. jegyzet).

A preklasszikus korban egészen a császárság második századaig — mint már láttuk korábban — a furtum *manifestum* büntetése halál, ill. rabszolgaság volt⁹⁴, míg a furtum *nec manifestum*-ot a kérdéses dolog duplájának megtérítésével büntették.⁹⁵ A furtum *conceptum*-ra és a furtum *oblatum*-ra

jegyzetet.), erősebbnek tartván a Gaius forráshelyet (3.205–207), mint a neki ellentmondó Collatio 10.2.1–4-et. Ha ehhez még számításba vesszük a fent idézett Gaiusszakaszt, a 3.211-et, amely viszont Marton Géza álláspontja ellen szól, akkor azt kell mondanunk, hogy Marton Géza bizonyára még nem mondta ki e kérdésben — saját véleményét illetően — az utolsó szót. Poszthumusz munkái feltehetően utalnak még erre a problémára.

⁸⁷ G. 3.211.

⁸⁸ F. H. Lawson i. m. 38. o.

⁸⁹ D. 9.2.4–6.; D. 9.2.27.11.; Inst. 4.3.1–2.

⁹⁰ G. 3.183; Paulus 2.31.2.

⁹¹ G. 3.192. „Prohibiti actio quadrupli est ex edicto praetoris introducta.”

⁹² G. 3.183.: „Conceptum furtum dicitur, cum apud aliquem testibus presentibus furtiva res quaesita et inventa sit; nam in eum propria actio constituta est quamvis fur non sit, quae appellatur concepti.”

⁹³ G. 3.137.: „Oblatum furtum dicitur, cum res furtiva tibi ab aliquo oblata sit eaque te concepta sit; utique si ea mente data tibi fuerit, ut apud te potius quam apud eum qui dederit conciperetur.”

⁹⁴ G. 3.189.: „Poena manifesti ex lege XII. tabularum capitalis erat. Nam liber verberatus addicebatur ei cui furtum fecerat...”

⁹⁵ G. 3.193.: „Nec manifesti furti poena per legem XII. tabularum dupli inrogatur, eamque etiam praetor conservavit.” Ugyanígy: Inst. 4.1.5.

a XII. táblás törvény háromszoros⁹⁶, a prohibiti actio alapján pedig a praetor négyszeres⁹⁷ büntetési tételt írt elő.

Már korábban érintettük azt a kérdést, mi magyarázza meg, hogy a római jog pusztán az esetlegességre — arra ti., hogy tettenérik-e a tolvajt vagy sem — bizza azt, hogy teljesen azonos értékű vétkekességű cselekménynél olyan rendkívül aránytalan büntetéseket alkalmaz. Ennek elsődleges magyarázatát abban látjuk, hogy ez a jog a primitív ösztönösség joga, a fizikai vagy az elvesztett dolog miatt érzett pszichikai fájdalom közvetlen, azonnali reakciójának a joga, a kor embere — adott esetben történt — fizikai és morális viselkedésének a tükörképe a jog síkján. A tettenért lopás esetében a tettes a felizgatott és a retorzió teljes szenvedélyével eltelt tulajdonossal áll szemben, aki kész a legkrudálisabb szankciókat azonnal alkalmazni. A furtum nec manifestum esetében nemcsak a közben eltelt idő hat enyhítőleg a károsult „bosszú”-vágyára, de a dolog megtérülése feletti öröm is enyhébb szankciókba való belenyugvásra indítja. Így tükörképe a jog a bizonyos értelemben infantilis jogérzettel és jogtudattal bíró kor embere társadalmi viszonyainak, ill. azok reális megoldásának és „lefolyásának”.⁹⁸ Ebből a jogból, akárcsak az általa tükrözött társadalmi viszonyból, a belőle származott igényjogosultság érvényesítésének folyamatából teljesen hiányzott a szubjektívumnak mindenféle mérlegelése. Az okozott és az okozó, ill. a vélt okozó közé nem iktattak semmiféle jogi kérdést. Ezt mutatja a furtum oblatum és a furtum conceptum, valamint a prohibiti actio is. Lehet, hogy a kérdéses személy, aki ellentállt a házkutatásnak — vagy ha nem, és találtak nála olyan dolgot, amiről ő nem is tudta hogy lopott — egyáltalán nem vétkes. Nem baj, nála találták, felel a következményekért. Így igaz, hogy ez a jog objektív, lelki elemeket nélkülöző ismervek alapján tett valakit felelőssé, ill. mentett fel a felelősség alól. Csak-hogy ez nem objektív felelősség volt, mert ha az volt, akkor az objektív felelősség fogalmának egyik tartalmi eleme az, hogy néha szubjektív is legyen, hiszen az előfordult esetek többségében a vétkekesség megállapítható lett volna. Sőt tovább menve, akkor az objektív felelősség fogalmához az is hozzá tartoznék, hogy felelősséget állapítsunk meg akkor is, amikor felelősségről általában nincs szó, ahogy ez a prohibiti actio eseteiben többször előfordulhatott.

Mi ezt a fajta felelősséget — az alapul fekvő társadalmi viszony kifejezésére legmegfelelőbbnek látszó fogalommal jelölve — *eredményfelelősségnek tartjuk*.

A furtumért való felelősségnek, illetve a szankcióknak ez a rendkívül erős büntetőjogi jellege, a büntetési tételeknek ez a primitív aránytalansága azonban már Gaius korára megváltozott. A Codex Justinianus felvette két korábbi szerzőnek, Severusnak és Antoninusnak a megjegyzését, amely szerint a furtumos keresetek alapján vétlenek ellen hozott ítélet már akkor „durior sententia” számba ment és infámiát nem vont maga után.⁹⁹ Gaius is azt mondja, hogy a furtum manifestum korábbi büntetése túl súlyosnak találtatott, miért is azt a lopott dolog, ill. a keletkezett kár négyszeresének megfizetésében

⁹⁶ G. 3.191.: „Concepti et oblata poena ex lege XII. tabularum tripli est, eaque similiter a praetore servatur.”

⁹⁷ G. 3.192.

⁹⁸ R. v. Ihering i. m. 17. o.

⁹⁹ Cod. Just. 2.12.4., 8., 12.

állapították meg,¹⁰⁰ míg a *furtum nec manifestum* régi taksáját („dupli” a praetor fenntartotta (eamque etiam praetor conservavit — lásd 95. sz. jegyzet). Sőt az az *actio*, amely a *furtum conceptum* és a *furtum oblatum* bizonyítását, ill. felderítését volt hivatva biztosítani, még a klasszikus korban kiment a gyakorlatból. Ez előrevetette az általa védett *furtumok* sorsának árnyékát is. A gyakorlat egyre inkább elfordulhatott tőlük, úgy, hogy Justinianus már így ír róluk „*hae actiones . . . in desuetudinem abierunt — feledésbe merültek*”¹⁰¹ (Kiemelés tőlem — M. F.).

Maga ez a kitétel: „*in desuetudinem abierunt — feledésbe merültek*” erre irányított tudatosság nélkül is a legáltalánosabb fogalmazás a mögötte rejlő átalakult társadalmi gyakorlat kifejezésére. Arra tudniillik, hogy a társadalom képe, az embereknek egymáshoz való viszonya gyökeresen átalakult; a szabályozni és védeni kívánt társadalmi viszonyok és értékek túlléptek a régi jogi formákon, szétfeszítették és elvetették a primitív kor primitív jogelveit. Tették ezt akkor is, ha azokat a jogalkotó nem is helyezte hatályon kívül. Találóaan fejezte ki Ihering: „Elpusztultak saját életképtelenségük miatt”, vagy még szebben „*sie erlagen dem Urtheil der zeit*”.¹⁰²

Beható vizsgálat nélkül is könnyen látható, hogy a *furtum* szabályoknak is azok a rendelkezései koptak ki, amelyek leginkább nélkülöztek minden humánusmot mind a büntetési tételek, mind pedig a felelősség elve tekintetében. Amelyek a talio elvéből táplálkoztak eredetüket és céljukat tekintve, érvényesítésük formáit illetően pedig nem vették számításba az embernek az előállott eredményhez fűződő viszonyát.

Az eredményfelelősség e vonatkozásban is átadta a helyét a szubjektív felelősség elvének.

A custodia-felelősség

E fejezet 1. pontjában vázoltuk, hogy az irodalom legkiemelkedőbb és legáltalánosabb konstrukciója a Justinianus-előtti római jog vélt objektív felelősségének bizonyítására a Seckel—Marton-féle *custodia*-elmélet volt.

Mielőtt római jogi vonatkozású vizsgálódásainkat befejeznénk, ezzel is szükséges foglalkozni. Észrevételeinket — röviden — az alábbiak szerint csoportosítjuk:

1. Először is azt kell mondanunk, hogy a *custodia*-felelősség bizonyos fókig „szerződéses felelősség”, szorosan a szerződéshez tapad, a dolog visszajuttatásának kötelezettsége — végtére a *custodia-felelősség* sem más! — legalább impliciten tartalmi eleme, *conditio sine qua non*ja minden olyan szerződéstípusnak, amellyel *custodia* jár. Legyen szabad ezzel kapcsolatban az eredeti szövegek szóhasználatára hivatkozni. A hajófuvarozó és a szállodás felelősségére vonatkozó szabályok — amelyeket igazolására a *custodia*-elmélet szintén felhasznál — *digesta*-beli címe így hangzik: „*nautae, caupones,*

¹⁰⁰ G. 3.189. : „. . . Sed postea inprobata est asperitas poenae et tam ex servi persona quam ex liberi quadrupli actio praetoris adicto constituta est.” Ugyanígy : *Inst.* 4.1.5.

¹⁰¹ *Inst.* 4.1.4. : „. . . Sed hae actiones, id est concepti et oblati, et furti prohibiti . . . in desuetudinem abierunt.”

¹⁰² „Das heisst sie ist nicht durch einen ausseren Akt der Gesetzgebung beseitigt worden, sondern an ihrer eigenen Lebensunfähigkeit zu Grunde gegangen, sie erlag dem Urtheil der Zeit.” R. v. Ihering i. m. 59. o.

stabularii ut recepta *restituant* —, hogy a kapott, ill. elfogadott dolgokat *viSSzaadják*”. (D. 4.9. — kiemelés tőlem — M. F.) De ezt a gondolatot fejezi ki az egész fejezet, különösen azonban a D. 4.9.5. szakasz. Bár nem azért kapják a díjat, hogy őrizzék a dolgokat, amelyek náluk vannak, ez is a szerződés elemét képezi. A szerződéses jellegre utal továbbá az is, hogy a custodia-felelősség, ill. maga a custodia — úgymond — alku tárgyát képezte. Közös megegyezéssel ki lehetett zárni (D. 4.9.7. pr). Hogy pedig fokozott felelősséget ír elő a jog ott, ahol az a dolog, amire nézve szerződés áll fenn, kikerül a tulajdonos, vagy a jogos birtokos felügyelete, ill. hatalma köréből, az a sajátos helyzet természetéből folyóan szükséges és érthető. Ez magában még nem jelent objektív felelősségi rendszert.

Az objektív felelősség mint általánosan érvényesült elv, mint rendszer a döntően *szerződésen kívüli* felelősség szférájába tartozik. Olyan társadalmi viszonyokat szabályoz *elsősorban*, amelyeket reális vagy konszenzuális szerződéses kapcsolat általában nem előzött meg. A Lex Aquilia objektív alapúnak mondott kártérítési szabályai is *feltétlenül* a szerződésen kívüli felelősség világába tartoznak. A római jog, a klasszikus római jog is, Justinianusig a szerződésen kívüli felelősség tekintetében éppen a Lex Aquilia szabályaiból folyóan — mint már korábban kifejtettük — az eredményfelelősség talaján állt.

2. Marton Géza „Felelősség a custodiaért” c. munkájában¹⁰³ kifejti : a probléma a római jogászok előtt nem az, hogy a felelősség objektív vagy szubjektív formája áll-e fenn, hanem a custodia-kötelezettséget kéri számon. Ebben viszont — mai fogalmakkal élve — nem a törvényesség, hanem az abszolút *célszerűség* vezeti őket : a tulajdonost mindenhogyan vagyonához, ill. annak értékéhez juttatni. Custodia van vagy nincs, azonnal félredobják, ha nem vezet a kívánt gazdasági eredményhez. Így bár custodiaival tartozik, teljesen felmentik a ruhatisztítót a hozzá adott és tőle ellopott öltöny értéke kifizetésének kötelezettsége alól, ha ezúton az öltönytulajdonos — pl. a ruhatisztító fizetéképtelensége miatt¹⁰⁴ — nem jutna hozzá ruhájának értékéhez. Akkor is felmentik, ha talán éppen maga is vétkes a ruha eltűnésében. Mindegy, ezt nem vizsgálják. Az öltönytulajdonosnak a tolvajt kell kutatnia és — ha megtalálja — perelnie. Itt nem vitathatóan a célszerűségnek abszolút alárendelt, bizonyos fokig technikai kérdéstről van szó, egy rugalmas sorrendi szabályról : a keresetet ott megnyitni, ahol a felperes viszonylag egyszerűen biztos kielégítést nyerhet. Mindez inkább tulajdonsága az eredményfelelősségnek, mintsem a modern objektív felelősségnek. Mert bár a modern jogrendszerek objektív felelőssége is elsősorban a gazdasági alap egyik szükségszerű jogi járuléka, mégis e mögött a jogintézmény mögött óriási morális erők — akár kényszerű — számításba vétele is áll : megvédeni a védtelent, a gazdaságilag gyengét, a kazánrobbanásnál biztosan véttlen munkást, ill. családját a fizikai pusztulással fenyegető nyomortól akkor is, ha a részvénytársaság részvényeseit az ügyben vétkesség nem is terheli. A római jog custodia-konstrukciója a morális szempontokat — ha szükséges és célszerű — akkor is mellőzi, amikor azok az előállott felelősségi jogviszony keletkeztető elemei voltak.

3. És végül a Seckel—Marton-féle custodia-elmélet — mint erre már korábban utaltunk — egy vonatkozásban, maga által is bevallottan, sohasem

¹⁰³ Marton Géza, *Felelősség a custodiaért*. 6. o.

¹⁰⁴ G. 3.205—207. ld. 40. sz. jegyzetet.

érezte magát biztonságban. Abban ti., hogy — amint Marton Géza is utal rá¹⁰⁵ — vannak olyan klasszikus eredetű forráshelyek, amelyek a custodia-nál és minden tekintetben culpát, vétkességet követelnek meg. Bár a klasszikus szövegek több helyütt is tartalmazznak ilyen döntéseket, mint például Gaius institúciónak 3.211. szakasza (lásd hozzá a 96. sz. jegyzetet), a Seckel—Marton-féle custodia-elmélet csak egy ilyen klasszikus korabeli döntés valóságával néz szembe: a Collatio 10.2. 1—4. szakaszának rendelkezéseivel.¹⁰⁶ De a „szembenezés”-nél tovább nem ment. Marton Géza a custodiáról írott munkájában plasztikusan vázolta e probléma nehézségeit, kilátásba helyezvén későbbi megoldásukat, de a kérdés — talán épp a Seckel—Marton koncepción belüli megoldásának nehézsége miatt — azóta sem jutott tovább. Egy-egy ráutaló kitételnél többet nem tettek hozzá. Miben is áll e forráshely nehézsége? Abban, hogy — „de deposito” cím alatt — a commodatárius custodia-felelősségének megállapításához kifejezetten culpát követel meg („culpa praestare cogitur”, „propter culpam condemnatur”, „in mandati vero iudicium dolus, non etiam culpa deducitur”), — szemben a Gaius 3.206-tal, amely a custodia-kötelezettség-nél a culpát nem említi. Tehát az ellenkezőjét, helyesebben *többet* mond, mint az a fenti Gaius-szakasz, amely egyik főpillére a Seckel—Marton elméletnek.

4. Végtére fenti fejtegetéseinkkel nem a custodia-felelősség mindenkori szubjektív jellegét, ill. tartalmát kívántuk bizonyítani. Ez ellenkeznék mindazzal, amit eddig mondtunk. Célunk inkább az volt, hogy bemutassuk: ez a kategória — ha tetszik: önálló jogintézmény — egyrészt nem tipikusan a Lex Aquilia világa, tehát a Lex Aquilia által szabályozott felelősség kérdéseinek tisztázásánál nem játszhat perdöntő szerepet; másrészt pedig, hogy ettől függetlenül sem a mai objektív felelősség intézményével van dolgunk, hanem a szerződésteljesítés rendes folyamatába tartozó olyan kategóriával, amelyet a felelősség oldaláról kétarcúság jellemez. Magánviseli még az eredményfelelősség egynémely vonását, de már önmagában véve fejlettebb, szubjektív elemeket szinte magába szívó jogi kategória volt. Akkor is, ha a fennmaradt római jogi források egynémely szakaszában olyan megfogalmazásban olvashatjuk, amely az objektív felelősség mai fogalmához a leginkább hasonlít. És itt elsősorban nem az eddig tárgyalt helyekre, hanem a *Digesta 4. könyvének 9. titulusa* alatt felvett szakaszokra, a hajófuvarozó, a szállodás és az istálló-tartó helytállási köteletségét szabályozó szakaszokra gondolunk.

Objektív felelősségű-e ez a titulus, és következésképp alkalmas-e arra, hogy belőle az egész klasszikus és preklasszikus kártérítési jogra azt a következtetést vonjuk le, hogy az — mint rendszer — az objektív felelősségen alapult?

Úgy hisszük, hogy erre semmi esetre sem lehet igenlő választ adni. Meglátásunk szerint hozzátvetőlegesen a következőket lehet mondani.

aa) Az a praetori ediktum, amely a hajófuvarozó, a szállodás és az istálló-tartó felelősségét szabályozza — amelyet a Digesták is felvettek — bár általánosságban hangoztatja, hogy minden szerződésből folyó felelősség, ill. kártérítési kötelezettség megállapításához culpa fennforgása szükséges¹⁰⁷ — jelen esetben a culpa vizsgálatát ugyanabban a szakaszban kifejezetten kizárja. Ezzel a

¹⁰⁵ Marton Géza, *Felelősség a custodiáért.* 6. o.

¹⁰⁶ *Mosaicarum et Romanarum Legum Collatio*, 10.2.1—5.

¹⁰⁷ *D.* 4.9.3.1.

praetor kétségtelenül az objektív felelősség mai kategóriájával legrokonabb római jogi konstrukciót alkotta meg. Céljában elsősorban a kibontakozott áruforgalmat, ill. a forgalmi biztonságot szolgálta. Ebben is rokon az objektív felelősség intézményével.

bb) Sok vonásában azonban attól teljesen elütő jelenségről van szó.

Így elsősorban keletkezésük végső oka tekintetében. Míg az objektív felelősség szülője — gazdasági, társadalmi vonatkozásban — a *nagyüzemi, gépi termelés, az industrializmus* volt, addig a hajós és társai felelősségének az objektivitásig történő fokozását egy egész más fajta veszélyes tevékenység, azt lehetne mondani, egy művi úton létrejött gazdasági társadalmi helyzet tette szükségessé. Mégpedig elsősorban még a köztársaság utolsó és a császárság kibontakozásának első szakaszában óriási méreteket öltött tengeri kalóz-tevékenység, aminek megszüntetése Rómától egy időben az egész flotta bevetését követelte, már azért is, mert a kalóz-csoportok nem egy helyen a szárazföld uraivá is váltak és általában veszélyeztették a közbiztonságot, következésképp a forgalmi biztonságot szárazföldön is.¹⁰⁸ Sőt, Róma hatalmának sorsa maga is válságos helyzetbe jutott. Bár a császárság első éveiben a hatalom összpontosításával („ad unum omnia deferri”) sikerült a főveszélyt elhárítani: a szárazföld és a tenger urává lenni¹⁰⁹, a kalóztevékenység, annak hatása a közbiztonságra végleg így sem szűnt meg. Sok hajófuvarozó tartott fenn kapcsolatokat kalózkodó hajóssal, ami a hajófuvarozás biztonságát nagyon veszélyeztette. Ugyanilyen okokból megrendült a bizalom a „szállodaipar” biztonságában is. Amit Pompejus a római flottával az állam érdekében a tengeren tett, ugyanazt tette más eszközökkel és más síkon a praetor: a rendet és a biztonságot kívánta helyreállítani és biztosítani. A praetori edictum a szigorú felelősségi szabály életbelépését *expressis verbis* a forgalmi biztonság felett vázolt veszélyével, ill. veszélye elleni küzdelem szükségességével indokolja.¹¹⁰

Továbbá néhány rendelkezés arra enged következtetni, hogy maga az edictum, ill. az említett Digesta-hely a felvett dolgok őrzésének és visszaadásának kötelezettségét az adott szerződés — legalább implicit! — emlékéért fogta fel. Így már a bevezető rendelkezés (D. 4. 9.1 pr.), de maga a cím is. De még több helyen is leszögezi a praetor,¹¹¹ hogy a hajófuvaros, a szállodás és az istállótartó az átvett dolgokat megőrzés végett veszi át és azokat vissza kell adnia.

¹⁰⁸ „In der Zeit vom Jahre 72 bis zum Jahre 62 v. Chr. nahmen die Krise im Seeverkehr und damit zusammenhängend die Nöte in der Versorgung derartige Ausmaße an, dass die römische Regierung zur undankbarsten aller aussergewöhnlichen Massnahmen ihre Zuflucht ergriff, nur um der unhaltbaren Lage unausgesetzter Lähmung allen Lebens ein Ende zu bereiten: sie ernannte einen Diktator zur See, der mit allen Vollmachten ausgestattet wurde.” Maffio Maffi, *Cicero und seine Zeit*. Leipzig, 1943. 19. o.

Plutarchus is arról tudósít *Pompejus élete* c. munkájának VII. fejezetében, hogy a tengeri kalózok sokhelyütt rendelkeztek kiépített kikötőkkel, fegyvertárakkal, tápasztalt hajósokkal. Hajóik teste aranyozott, vitorlája bíborszövet, evezőik ezüstözve voltak. Gazdag római polgárok is szolgálták ezt az „ipart”, mintha az a becsület és a jó hír propagálója lett volna.

¹⁰⁹ Ld. Maffio Maffi i. m. I. fejezetét (15–34. o. a kalózháborúról.)

¹¹⁰ D. 4.9.1.1. „... et nisi hoc esset statutum, materia daretur cum furibus adversus eos, quos recipiunt, coeundi, quum ne nunc quidem abstineat huiusmodi fraudibus.” Pedig szükséges, hogy az ember tisztességükben hinni tudjon, — mondja továbbá a praetor (D. 4. 9.1. pr.)

¹¹¹ D. 4.9.1.8.; D. 4.9.3.1.

A szerződéses jelleg mellett szól továbbá az is — mint erre már korábban utaltunk¹¹² —, hogy a hajós pl. teljesen ki is zárhatja mindennemű felelősségét.

A fentieket számításba véve, látni kell, hogy mint a custodia-felelősség már korábban vizsgált alakzatainál, itt is más természetű jogterületről van szó, mint a Lex Aquiliánál. Keletkezésük idejét tekintve is nagy eltérés van köztük. Az általuk szabályozott terület, ill. társadalmi viszony gyökeresen más (szerződésen kívüli felelősség az egyiknél — szerződéses, ill. szerződéshez kapcsolódó felelősség a másiknál). De ezt megelőzően: más termelési mód sajátja az egyik és másé a másik. Tartalmát tekintve pedig differenciálatlan eredményfelelősség a Lex Aquilia felelőssége, és az objektivitásig felfokozott felelősség a hajófuvarozó felelőssége. Ez utóbbi tartalmát az előbbire kiterjeszteni, még akkor is, ha egy-két vonatkozásban annak terheit hordja magán, mint pl., hogy a kártérítésre jogosult halálával a felelősség megszűnik,¹¹³ általában is egy későbbi kor fontos jogelvét több századdal visszavetíteni, ill. egy korábbi korra vonatkozóan is érvényesnek mondani ki, veszélyes módszertani analógia.

Amikor a már említett, „művi” úton keletkezett gazdasági-társadalmi helyzet, amelyben a nem gépi erővel űzött fuvarozás, kereskedés és termelés is veszélyes gazdasági tevékenység volt, történelmileg megszűnt; és — ami még fontosabb — amikor a római császárság virágkorában kibontakozott rabszolgamunkán alapuló áruforgalom lassan lehanyaglott, mert egy új társadalmi rend erői feszítették már szét a régit; amikor az árutermelő rabszolgából legalább viszonylag szabad és a természetes gazdálkodási rendszer egyik oszlopa lett; amikor ezzel egyidejűleg a kereszténység szelleme a társadalmi élet minden intézményébe benyomult — a hajófuvarozó és társainak szubjektív vétkesség nélkül is fennálló, kikötött felelőssége gyakorlatilag elvesztette jelentőségét. Általánossá a már teljesen kibontakozott szubjektív felelősség lett.

3. A frank és germán népek korai jogának felelősségi rendszere

Már utaltunk arra, hogy az irodalom csak a római jog vonatkozásában foglalkozott olyan behatóan a kártérítés kérdésével. Pedig már korábban világos volt, hogy más európai jogrendszerek kártérítési jogának feltárása esetleg hozzásegít a római jog tekintetében oly hevesen vitatott kérdések tisztázásához.

Az eredményfelelősség, ill. az objektív felelősség történetének összehasonlító jogi feltárása mind ez ideig csak szórványosan történt meg. Néhány, nem kifejezetten ezzel a kérdéssel foglalkozó munka tartalmaz ugyan erre vonatkozó megállapításokat (pl. Lawson), hogy a nyugat- és középeurópai jogrendszerek a római jog recepciója előtt ismerték a szigorú — strict! — felelősséget,¹¹⁴ nagyobb és merészebb általánosításokra, azonos társadalmi helyzet következtében előállott jogfejlődési tendenciák azonosságának felkutatására kevés szellemi erőt fordítottak.

¹¹² D. 4.9.7. pr.

¹¹³ D. 4.9.7.6.: „Haec iudicia... In heredem autem non dabuntur.”

¹¹⁴ „... the older customary laws of western and central Europe before the reception of Roman law were dominated by it” (namely by the strict liability). F. H. Lawson i. m. 44. o.

Az alábbiakban — amikor kísérletet teszünk a germán népek ősi joga kártérítési rendszerének rövid bemutatására — ez a gondolat, ill. cél vezet bennünket.

Helyesnek véljük tehát a következőkből kiindulni:

ha egy adott népközösség, állam, társadalmi egység a maga történelme, fejlődése során olyan módon van, hogy a termelés mikéntje a termelőeszközök fejlettségi foka, a termelési viszonyok, tehát a gazdasági, társadalmi rend alapstruktúrája megegyezik egy másik népközösség, állam vagy társadalmi egység ugyanczen tényezőivel, akkor — a társadalmi fejlődés alaptörvényeinél fogva — állítható, hogy a két társadalmi egység jogrendszerének alapstruktúrája és főbb elvei is megegyeznek.

Ezzel a szándékkal tettük vizsgálat tárgyává a germán népek ősi jogát, így különösen a frankok nagy jogalkotását, a *Lex Salica*-t¹¹⁵ és a német *Sachsenspiegel*-t.¹¹⁶ Ha ugyanis a germán jogrendszer fejlődésében a felelősségi rendszer „objektív”-ből szubjektívvé alakulásának ugyanaz az útja mutatható ki, mint amilyen — az eddig elmondottak szerint — a római jogban, akkor erre az egész kérdéskomplexumra vonatkozó észrevételeink és felfogásunk, nézetünk szerint, újabb igazolást és szélesebb bázist is kap.

Főnt s megjegyezni, hogy keletkezését illetően a *Lex Salica* a társadalmi fejlődésnek megközeleltően ugyanarra a szakaszára esik, mint a *Lex Aquilia*. A *Sachsenspiegel* viszont a társadalmi fejlődésnek abban a szakaszában keletkezett, amelyben — a római társadalom fejlődésére vonatkoztatva — a római jogban a szubjektív felelősség már általánossá vált.

Mit mond számunkra a *Lex Salica* és a *Sachsenspiegel* kártérítési rendszere a felelősség alapjára nézve? A két kodex szabályai, ill. az azokban rejlő elvek, és ezek fejlődése — e kérdésre vonatkozóan — a következők megállapítására jogosítanak fel:

a) A *Lex Salica* éppen úgy a primitív eredményfelelősség alapján áll, mint a *Lex Aquilia*.

b) Magának a *Lex Salica*-nak a fejlődésében is láthatók a szubjektív alapra való átfejlődés jelei.

c) A *Sachsenspiegel* már nem ismeri az eredményfelelősséget.

¹¹⁵ A *L. Salica* (*Salisches Recht*) a száli frankoknak még a hatodik században barbár latin nyelven feljegyzett népjoga. Alapja — a prolog elbeszélése szerint — : ún. bölcsmondások (*Weistümer*), amelyeket a száli frankok pogány korában négy férfi három helyen mondott el. A *L. Salica*t azután a keresztény korban Chlodowech, Gilbert I. és Chlothar I. helyenként módosította és kiegészítette.

Mint hogy a *Lex Salica* eredeti szövegének rekonstruálása a legutóbbi időkig még folyamatban volt és erre vonatkozóan semmilyen hazai utalás, ill. ismeretforrás nem áll rendelkezésre, indokolt és szükséges néhány szót a forrásokról szólni. A *L. Salica*-nak — ha ismereteink megbízhatók — három kiadása van. Az egyik Böhrendnek 1847-ben Berlinben latin nyelven kiadott töredékes *L. Salica*-ja. A másik az újabb kutatási eredményekkel bővített *La loi salique, les noms et le droit des anciens Germains* c. munka, amelyet V. Gantier francia és latin nyelven tett közzé szintén Berlinben 1901-ben. A harmadik — amelyről sajnos csak irodalmi utalásból van tudomásunk — Kruich, *A Lex Salica újonnan felfedezett eredeti szövege* c. munkája 1916-ból. Mint hogy az utóbbi nem áll rendelkezésre, az alábbiakban a Böhrend — Gantier-féle szöveg helyességének feltételezéséből indulunk ki. Feltehető, hogy a legújabb kiadás idevonatkozó részei, ill. az azokban foglalt szabályok lényegében azonosak.

¹¹⁶ A *Sachsenspiegel* a német középkor (1222 — 1235) jogkódexe, amelyet hazájában élő szokásjogként Eike von Repkov lovag írt le száz nyelven. Ez lett az alapja a XIV. századi *Deutschenspiegel* és *Schwabenspiegel*nek is.

ad a) Hogy a Lex Salica eredeti formájában az eredményfelelősség primitívelvén állt, a törvény kérdéses területre vonatkozó alábbi szakaszai mutatják:

Behrend :

XXXV, *De homicidiis servorum-vel expoliatis.*

(5) Si servus alienus aut laetus hominem ingenuum occiderit, ipse homicidia pro medietate compositionis illius hominis occisi parentibus tradetur et dominus servi aliam medietatem compositionis se noverit solviturum.¹¹⁷

Gantier :

Tit. 38. De homicidiis servorum vel expoliationibus, des homicides de serviteurs au de (leurs) expoliations.

Tard. 7. Si un serviteur a tué un noble il sera remis pour la moitié de la composition aux parents (du tué) et que le maître du serviteur reconnaisse devoir payer l'autre moitié.¹¹⁸

Behrend :

XXXVI. *De quadrupedibus qui hominem occiderent.*

(1) Si quis homo ex quolibet quadrupedem domesticum fuerit occisus et hoc per testibus fuerit adprobatus, medietatem compositionis dominus ipsius quadrupedis cogatur exolvere. Ipse vero quadrupedem pro aliis medietatem requirementem restituat.¹¹⁹

Gantier :

Tit. 39. De quadrupedibus qui hominem laedunt, des quadrupèdes qui blessent un homme.

Tard. (1) Si un homme est tué par un quadrupède domestique 36. §. 3. et que le fait soit établi par témoins le maître de l'animal, s'il n'a pas déjà donné satisfaction légale, payera, la moitié du leud et pour l'autre moitié, donnera l'animal.¹²⁰

Mindkét, ill. négy szakasz félreérthetetlenül az eredményfelelősség alapján áll, az előbbi, amikor kimondja, hogy

ha egy szolga nemest öl meg, marasztaltassék el a büntetési tétel felében. Míg a másik felét a szolgának — szubjektíve egyáltalán nem vétkes ura tartozik megfizetni.

Az utóbbi, amikor elrendeli :

ha valakinek a háziállata valakit megöl és ezt tanúk bizonyítják, az állat ura fizesse meg a tétel felét, a másik feléért pedig adja át az állatot.

Az egész szabályozás primitív jellege épp annyira kitűnik, mint a Lex Aquilia esetében. Itt is, mint a preklasszikus római jogban, a vétkességnek, a szubjektív elemeknek „ügydöntő” számbavétele teljesen hiányzik. Bizonyos — úgymond — szociálisan motivált célszerűségi szempontok alapján a vétkes fél nem felel tette minden következményéért, míg nem vétkes személyek is elmarasztalhatók a keletkezett kár egy része erejéig. A szubjektív és objektív elemek primitív összeolvadása ez is, amely — mint a római jogban is — még a lelketlen dolgok, jelen esetben az állatok bizonyos értelmű felelősségével is kiegészül.

¹¹⁷ Behrend, *Lex Salica*. Berlin, 1874. 44. o.

¹¹⁸ V. Gantier : *La langue, les noms et le droit des anciens germains*. Berlin, 1901. 155. o.

¹¹⁹ Behrend i. m. 41. o.

¹²⁰ V. Gantier i. m. 156. o.

Talán még a fentieknél is jellemzőbb a Lex Salica egyik — Gantiernél igen, de Behrendnél nem olvasható — esete :

Ha az elmarasztalt nem tudja a kiszabott tételt megadni, akkor beviszik házába, a fal felé fordítják, mögéje állítják hozzátartozóit, majd le kell nyúlnia egy marék földért, azt vállán át hozzátartozói felé dobni, és akit eltalál, az köteles az elmarasztalt helyett helytállni.

Itt is ugyanaz a gondolat, mint amit már a preklasszikus római jog felelősségénél, de még a szabó és a ruhatisztító felelősségének Gaius-adta szabályainál is láttunk : a tulajdonos, ill. a károsult magánbosszújának, ill. a magánbosszú váltságának feltétlenül érvényesülése. Akár úgy, hogy az okozót, a *vétkes okozót* is felmentik és a teljesen vétlenekeket kötelezik a meghatározott taksa megfizetésére. Csakhogy a bosszú, a fájdalom, a már jogtalannak vélt és bármilyen negatív hatást elért akció reflexszerű közvetlen reakciója kifusson a maga primitív idegpályáin.

ad b) Mint említettük, a Lex Salica a történelem során több módosításon ment keresztül, ill. több kiegészítéssel bővült. Különösen a feudális társadalom kifejlődése és a kereszténység általánossá válásának korszakában. Így a száli frankoknak ez a kódexe több — általában királyok által hozzáfűzött — függelékkal egészült ki. E függelékek között „Extravaganten B. IX.” cím alatt található a következő rendelkezés :

Si quadrupedia domestica aliquam bestiam occiderit, nihil inde respondendum est nec aliquid emendandum, excepto dominam occiderint. Et si cabullus herbam alterius paverit, nihil respondendum erit nec includendum. De aliis animalibus quod est in lege salica solvetur quod neglexerit.¹²¹

Ez tehát negatív jellegű, mintegy visszavon olyan rendelkezéseket, amelyeknek értelmében felelősséget kellett vállalni az eredményért vétkekesség nélkül is, ha valakinek az állata más állatát elpusztítja, vagy ha valakinek az igáslova más fűvét legeli. Ez a forráshely kifejezetten tiltja a felelősség megállapítását, ha a károkozó vétkekessége nem állapítható meg, ill. ha a keletkezett, kár nem írható valamilyen szubjektíve is értékelhető cselekmény rovására. Egészen világosan látható a *Lex Salica fejlődésében is a kártérítés alapjának, a felelősségnek elszubjektívizálódása.*

ad c) Az egész Sachsenspiegelben¹²² olyan tisztán eredményfelelősségi szabályozás, mint a Lex Salicában, egyáltalán nem található. Csak az A. 39. a 110. lapon, amely kimondja, hogy a mezőre vezetett kutyát kötélen kell vezetni, mert ha szabadon jár és kárt okoz, kísérője, vagy gazdája kártérítésre kötelezhető.

A döntő esetekben azonban, amikor a Lex Salica magánbosszút kifejező eredményfelelősségre helyezkedik, a Sachsenspiegel csak szubjektív vétkekességre alapított felelősséget ismer.

A törvény III. A. 84. 2. §-a a következőket mondja :

„Totet ein man seinen herren, her hat verworcht (verwirken praet. = perdere ; — M.F.) seinen lib und sein ere und daz gut, daz er von imme hatte. Diz selbe verwirket der herre, ab her inen man totet.”¹²³

¹²¹ Behrend i. m. 123. o.

¹²² A *Sachsenspiegel* Prof. Dr. J. Weiske kiadásában olvasható (Leipzig, 1882), amely a törvénygyűjtemény legrégebb, leipzig-i kéziratából készült. Szövege mint forrás megbízható, ún. rekonstruáló tevékenység, ill. irodalom — a rendelkezésre álló szövegkiadás szerint — nem alakult ki.

¹²³ Dr. J. Weiske, *Sachsenspiegel*. Leipzig 1882. 128. o.

Ha valaki urát öli meg, elveszti életét, a gabonáját és egész vagyonát, amit urától kapott (ugyanaz az eset fordítva: ha az ur öl meg valakit) — *de semmi tovább!*

Sajnos kizárólag és tiszta polgári jogi kártérítési szabályok a Sachsen-spiegelben alig találhatók. Minden szabálya és rendelkezése azonban, amely valamilyen előállott eredményhez, ill. cselekményhez szankciót fűz, *a vétkes (kár) okozás, a szubjektív felelősség elvéből indul ki.* A Sachsen-spiegel az eredményfelelősség rendszerén már túljutott. Szankcióit általában a szubjektív elemek számításba vételéhez köti, akkor is, ha ezt az elvet a törvényszöveg kifejezetten nem is deklarálja.

4. Következtetések

Befejezve a római jog és a germán népek korai jogának felelősségi rendszerére vonatkozó vizsgálódásainkat, célszerűnek mutatkozik az eddigiekből adódó következtetéseket néhány mondatban összefoglalni.

A kártérítési jog alapja, a *felelősség* tekintetében a Justinianus-előtti római jog általában, a preklasszikus római jog (Lex Aquilia) pedig különösen, és kizárólag a primitív és differenciálatlan eredményfelelősség alapján állt. Ez szükségszerű következménye és adekvát kifejezője volt az adott kor gazdasági és társadalmi viszonyainak.¹²⁴

Helytelen az irodalomnak az az álláspontja, amellyel a jogfejlődésnek több mint kétezer éves processzusát összezsugorítja és az e processusban létrejött és ma is alakuló kategóriákat megmerevítve visszavetíti a római jog egy-két évszázadot kitevő preklasszikus, klasszikus vagy posztklasszikus korszakába. Történetietlen szemlélet azon vitatkozni, hogy a preklasszikus és a klasszikus római jog kártérítési szabályai a mai objektív felelősséggel, ill. a mai szubjektív felelősséggel azonos felelősségi rendszerre épültek-e. A fejlődés menete nem az volt, hogy már kezdetben, a preklasszikus korban adva volt az objektív és a szubjektív felelősség intézménye és azok a történelem során különböző okoknál fogva csak váltogatták egymást, vagy éppen egyszerre léteztek. Nem. A fejlődés első szakaszában egyik sem létezett. Ami volt — a nyers eredményfelelősség —, az embrionálisan és differenciálatlanul mindkettőt magában foglalta. De nem különállóságokra utalóan, hanem *még ki sem alakultan, el sem különülten!* Nem mint önálló létezőket, hanem inkább mint jövőbeni létrejöttük nyílt lehetőségét. Egy differenciálatlan, ezért általános, széles értelmű kategóriával állunk tehát szemben — az eredményfelelősség intézményével —, amely nem tekinthető azonosnak sem a szubjektív felelősség, sem az objektív felelősség mai kategóriáival, és nem tekinthető e két kategória mechanikus egységének sem. A máig tartó történelmi fejlődés volt az, amely ezeket a kategóriákat fokozatosan létrehozta és kifejlesztette.

A klasszikus korban — a vonatkozó, de e tekintetben is egymásnak ellentmondó forráshelyek tanúsága szerint¹²⁵ — az áruforgalom hatására

¹²⁴ Erre utal O. Lenel is, amikor a Lex Aquiliáról azt mondja (Z. S. S. 1922. 43. 577.), hogy a törvény nem vált idegenné kora eszméihez (to the ideas of the time) azzal, hogy csak a büntetésre törekedett és nem törődött a pontos kompenzációval (unconcerned about the compensation).

¹²⁵ Valójában — a tudomány, ill. az irodalom eddigi eredményei szerint — a tényleges állapotot arra vonatkozóan, hogy melyik forráshely fejezte ki híuen kora uralkodó elvét és gyakorlatát, nem lehet abszolút biztonsággal megállapítani. Így többek között Lawson is: „The classical law on this subject is probably not wholly recoverable.” I. m. 71. o.

egy-két gazdasági tevékenység vonalán (pl. hajófuvarozás) kialakultak olyan szerződéstípusok, amelyek a felelősség szempontjából nézve az objektivitásig tágitott fokozott felelősséget inkorporáltak és ezt a jellegüket a szubjektív felelősség általánossá válása idején is megőrizték. Mindazonáltal magukon viselték még az eredményfelelősség egynemely vonását.

A Justinianus-előtti római jog felelőssége, az eredményfelelősség és az objektív felelősség modern intézménye — bár a külső formájukat tekintve alkalmasak arra, hogy összehasonlítsuk őket — tartalmilag egészen különböző intézmények. *A Justinianus-előtti római jog felelőssége nem objektív felelősség volt.*

A jusztiniánuszi római jog már egy új társadalom fejlettebb joga volt, amely magába foglalta — formai, nyelvi és sajátos jogi eszközeit illetően — egy évezred jogának és jogtudományának gazdag hagyatékát. Különösen áll ez a római kártérítési jogra. Bár igaz az, hogy — Marton Géza szavaival élve — sok tekintetben „nem tudott elszakadni a régi felfogástól,”¹²⁶ mégis már egy teljesen új gondolat, egy új társadalmi rend érdeke fejeződött ki benne: a szubjektív felelősség; s ez mégis minőségi változás volt.¹²⁷ A büntetőjogi elemeknek még Justinianus előtt megindult visszafejlődése, ami egyet jelentett az eredményfelelősség korlátozódásával, a szubjektív, az emberi szándék számbavételének fokozódó jelentősége, — első fázisa az emberiség kulturális fejlődésének abban a vonatkozásban, hogy a büntetés fogalmát és tényét a polgári jog területéről a büntetőjog területére korlátozza.¹²⁸ Mindez az áruviszonyok átalakító hatására vezethető vissza. A vétkességnek a jogalap tekintetében kialakult és uralkodóvá vált szempontja együtt járt a szankció mértékének az okozott kárral való fokozatos összhangba hozásával, anélkül, hogy rögtön a reparáció nyílt kifejezéséről lett volna szó. A jogsértő megölése helyett rabszolgává süllyesztése, majd ehelyett a pénzbüntetés alkalmazása, ezen belül is a pénzbüntetésnek a keletkezett kárhoz való viszonyítása és a keletkezett kár összegéhez való közelítése, — mind egyazon folyamat egy-egy láncszeme. Annak a folyamatnak, amely az áruviszonyoknak, az egyenértékűség követelményének, ill. az értéktörvénynek kezdetleges, torz, majd egyre inkább tisztuló megjelenését, az áruviszonyoknak a jogba való lassú áttételét juttatta szükségszerűen érvényre.

¹²⁶ Marton Géza, *A római magánjog elemeinek tankönyve; Institúciók.* Bp. 1957. 219. o.

¹²⁷ Ide kapcsolódik az a kérdés, hogy vajon hogyan és időben mikor zajlott le az a folyamat, amely a szerződéses felelősség tekintetében ugyancsak a vétkesség elvét tette uralkodóvá. A szerződésen kívüli felelősség alapjának átalakulásával összevetve pusztán korrelatív, vagy szorosabban egymásra utaló, okozatosan összefüggő jelenségekről, folyamatokról van-e szó? Terjedelembeli kötöttségek azonban nem teszik lehetővé, hogy itt erre a kérdésre is kitérjünk.

¹²⁸ Már a jusztiniánuszi római jog is sokat tett abból, amit *Ihering* a modern jogra vonatkoztatva mond: „Der Begriff der Strafe hat sich in der modernen Welt mehr und mehr von dem Gebiet des Civilrechts auf das des Strafrechts zurückgezogen, während er auf den niederen Culturstufen des Rechts alle Theile desselben durchdringt.” R. v. Ihering i. m. 3. o.

Az angol H. S. Maine *A jog őskora* c. könyvében (magyarul, Budapest, 1875.) a legősibb jogrendszerek tekintetében végzett kutatásai eredményeképpen arra a következtetésre jut (297. o.), hogy a római jog már a XII. táblás törvényvel *elindult* azon az úton, amely a büntetőjog és a polgári jog elkülönüléséhez vezet és e vonatkozásban minden korabeli jogrendszerénél messzebb ment.

Az áruviszonyok fokozatos sokasodásának, általánossá válásának volt következménye a kártérítés jogalapja tekintetében az emberi magatartás tudatos, akaratlagos mivoltának számbavétele; az embernek az okozott kárhoz való belső, akaratlagos viszonyának előtérbe állítása, ill. ennek jogi következményeként a szubjektív felelősség kialakulása. Az áruviszony lényegében rejlő kölcsönösség, az áruviszony funkcionális jellegének megnyilvánulása jelentkezik abban, ahogy absztraháltan jogintézménnyé alakul az a társadalmi gyakorlat, amely számításba veszi a tényt, hogy mindenki, a károsult is lehet károkozó; és az ellenérdekű fél cselekményének jogi megítélésében már előtérbe lépnek a károsultnak azok a szempontjai is, amelyeknek érvényesítését arra az esetre is biztosnak és szilárdnak kívánja tudni, ha ő kerül a károkozó, a kártérítésre kötelezett pozíciójába. Az áruviszonyban résztvevők gazdasági önállósága személyiségük kiépülésével, öntudatuk megnövekedésével jár; előtérbe lép az emberi magatartásnak a tudattól, a szabad akaratától való függősége, és ez a felelősség alapját illetően egyet jelent a szubjektív felelősség szükségzerű megjelenésével. Eörsi Gyula találóan állapítja meg: „Elterjed az a büszke és emberi gondolat, amellyel már kezdetben visszaéltek, hogy a felelősség alapja nem csupán a természeti erőkhöz hasonló lélektelen mechanikus részvétel valamiféle oksági láncolatban, de tudatos, akaratlagos, felróható emberi magatartás, az ember vétkes vagy bűnös mivolta”.^{128a} Egy másik síkon ez a fejlődési irány nyilvánvalóan megegyezett a kereszténység eszméinek a jogra vonatkozó igényeivel is, sőt kialakulásában a kereszténység szellemének le nem becülhető szerepe volt.

Ennek, a régi, az eredményfelelősség kereteiben megindult fejlődésnek az elemei, mint láttuk, megjelentek már korábban, a klasszikus korban; teljes kibontakozásuk azonban csak később, a nagy kodifikációk korában következett be, — ahogy ezt más összefüggésben Maskin és Pólay Elemér is megerősíti.^{128b} Érthetővé válik ez, ha számításba vesszük azt a körülményt, hogy a római jog diszciplináris, elméleti és rendszerbeli kidolgozása Róma gazdasági, társadalmi és politikai fejlődésétől egy fázissal lemaradt, nem az árutermelő rabszolgatartó római állam és társadalom fénykorában, hanem hanyatlása idejében következik be.^{128c} A jusztiniánuszi jogalkotásban, amely rendszerét tekintve mint nagy záróaktus kibontakoztatta és kiépítette a római magánjogot, új elveit tekintve abban kulminált, hogy uralkodóvá a szubjektív felelősség elvét tette, amelyben a kártérítés eszméje legyőzte a büntetés gondolatát.¹²⁹

Lényegében ugyanez a folyamat játszódott le — mint láttuk — a germán népek kártérítési rendszerének fejlődésében.

Ami a jogtudományának, a római jogi irodalomnak e — elsősorban római jogi — fejlődési folyamat feltárásában betöltött szerepét, illetve elért eredményeit és állásponjtját illeti, meg kell állapítani a következőket:

^{128a} Eörsi Gyula, *Kártérítés jogellenes magatartásért*. Bp. 1958.

^{128b} Maskin, *Az ókori Róma története*. Budapest, 1951. 294. o. Pólay Elemér, *A római jogrendszer tagozódásának kérdése*. Acta Universitatis Szegediensis — Acta Juridica et Politica, Tom. III. Fasc. 4. Szeged, 1957. 22. o.

^{128c} Ld. erről Pólay Elemér, *Die Blütezeit des römischen Wirtschaftslebens und die klassische Zeit des Römischen Rechts* c. tanulmányát a már jelzett folyóiratban, különösen a 330—337. oldalakat.

¹²⁹ Így értékelték a római jogi szubjektív felelősség kialakulását olyan nagy jogtudósok, mint Ihering, Szász—Schwarz, Windscheid, stb.

Ez az irodalom, így különösen annak hazai művelője, Marton Géza, amikor óriási tudományos értékű erőfeszítéseket tett annak bebizonyítására, hogy már a Justinianus-előtti római jog is az objektív felelősség talaján állt, első lépésként lerombolta azt az alaptalan elképzelést, ill. felfogást, amely a római jog felelősségi rendszerét — a jusztiniánuszi törvénykönyvek alapján — sommásan szubjektív alapúnak minősítette. Fontos tudományos eredmény volt ez, amellyel a fejlődés gondolatát a római jogi kutatások középpontjába állította. Minthogy azonban a tudomány a fejlődés gondolatát — elméleti vonatkozásait tekintve — túlzott, nem egyszer kizárólag szellemtörténeti szemlélettel, bizonyos fokig mechanisztikusan fogta fel, okait tekintve pedig nem kizárólag egy helyesebb történelem szemlélet kialakítása, hanem sok tekintetben a modern objektív felelősség jogintézményének legalizálása iránti törekvésekből táplálkozott, a fentiekből kiinduló és azon túlmenő eredményei és megállapításai vonatkozásában nem egészen helyes utakon járt, azon túl is, hogy a Justinianus-előtti római jog felelősségét minden elhatárolás nélkül objektív felelősségnek minősítette. Mégpedig az interpoláció szerepének értékelésében. Az igaz — és ez a következő eredménye és nagy érdeme a jogtudománynak, benne Marton Gézának is —, hogy a klasszikus római jog Justinianus kodifikátorai interpolációs tevékenységének útján vált a felelősség vonatkozásában szubjektív felelősségű rendszerré. De nem *emiatt* vált azzá és volt uralkodó elve a következő évezreden át az európai jogrendszereknek. Ez csak a *forma* volt, a római jog fejlődésében épp úgy, mint a germán népek korai joga felelősségi rendszerének fejlődése tekintetében. Valóban a jusztiniánuszi kodifikátorok interpolálták, változtatták — ha tetszik — hamisították a régi jogot, mint ahogy így jártak el a frank, ill. germán királyi udvarok „házi” kodifikátorai is, de amikor ezt tették, végső soron csak koruk gazdasági, társadalmi és politikai követelményeinek, jogot is meghatározó iratlan törvényeinek engedelmesskedtek.

III. Az objektív felelősség megjelenése a modern jogban

(Keletkezésének gazdasági, társadalmi eredői)

Mint bevezetőben említettük, tanulmányunk során arra törekedtünk, hogy az objektív felelősség történetét, gazdasági, társadalmi és politikai meghatározóit a kártérítéstan, általában a jogfejlődés főbb csomópontjainál vizsgáljuk; e csomópontokban tisztábban látható okok és okozatok plasztikusabban megmutatkozó tendenciáinak világánál tárjuk fel. A történelem tanúsága szerint a jusztiniánuszi római jog után ez a következő nagy csomópont a kialakuló kapitalizmus új jogintézménye, az objektív felelősség, ahonnan mint gőcpontból az irodalomnak is majdnem minden szála kiindul, hogy rá — de legalábbis rá is! — vonatkoztassa elért eredményeit is. Nincs az a szerző, aki — a felelősség kérdésével foglalkozva — ezt a csomópontot nem érintené, és nem *mint csomópont* érintené. Ihering megsejti, Binding — zseniális módon — rátéved, sokan védekeznek ellene, Seckel már a római jogban is látni véli, Unger elméletet épít rá, Marton — legközelebb jutván végső gyökereihez — már általánosítja. Valóban: a polgári jogi irodalom egyik legkialapíthatatlanabb forrása lett ez az intézmény, amely — egészen észrevétlenül — 1838-ban vonult be a történelembe, a korabeli jogtudomány teljes érdektelensége mellett. Még a Code-ra épült és az eddig legstatikusabb francia polgári jog sem tudta magát kivonni hatása alól. „A XIX. század utolsó éveiben új nézetek tömege merült fel és irányult a felelősség

alapvető fogalmainak módosítására és kiszélesítésére — mondja Colin-Capitant. Egy, a Code szerkesztőitől teljesen idegen és különböző rendszer jelentkezett . . . Az *objektív* felelősség rendszere.”¹³⁰

Mindez célszerűvé teszi, hogy — a középkor felelősségi rendszerét és a természetjog felelősségelméletét ezúttal mellőzve — tanulmányunkban mi is a modern objektív felelősség kérdései felé forduljunk, és *megkíséreljük kimutatni létrejöttének és további alakulásának gazdasági, társadalmi eredőit.*

Mint hogy céltunk elsősorban és majdnem kizárólag e kiemelt gondolat, ill. feladat követésében áll, az alábbiakban eltekintünk attól, hogy *leírjuk*, 1838-tól kezdve hogyan jelentkezett az objektív felelősség különböző államok (Franciaország, Svájc, angoiszász államok, Ausztria, Magyarország stb.) jogrendszerében. Elég itt annyit megállapítani, hogy az objektív felelősség fokozatosan minden európai jogrendszer fontos eleme, integráns része lett. Eltekintünk továbbá attól is, hogy kritikai módszerrel bemutassuk az irodalomnak az objektív felelősség létjogosultságára, legalizálására, lényegére, általánosítására stb.-re vonatkozó elméleti konstrukcióit. Ezek, mint pl. a „megelőzés elve”, a „méltányosság elve”, az „aktív Interesse elve”, a „kárfelosztás elve”, a „veszélyesség elve” stb. eddig névvel nem illetett elv és gondolat, — általában ismeretesek. Az is ismeretes, hogy ezek az elméleti konstrukciók — mint már a bevezetőben említettük — néhány, néha találó utalástól eltekintve mindmáig nem fedték fel a modern objektív felelősség végső gazdasági, társadalmi és politikai eredőit, az objektív felelősség *propter hoc*-ját.

Az alábbiakban a tanulmány ehhez kíván néhány adalékkal hozzájárulni.

E célból ezúttal csak a német jogrendszert, az objektív felelősség keletkezésének németországi körülményeit vizsgáljuk. Tesszük ezt — a tanulmány terjedelembeli korlátozottságának igényein túlmenően azért, mert mint ismeretes, a német jogban jelentkezett legelőször és legtipikusabban az objektív felelősség. Minek következtében nemhogy közelebb van a már többször említett csomóponthoz, a történelmi csúcshoz, hanem *magá* a csúcs, ahonnan a keletkezés, a fejlődés szükségzerű törvényei világosabban láthatók. (A „csomópont”, a „csúcs” kifejezés természetesen csak módszertani értelemben értendő; nem arról van szó, hogy a porosz vasúttörvény felelősségi szabálya a jogfejlődés szempontjából volna a fejlődés legmagasabb foka.) A gazdasági, társadalmi és politikai meghatározók, a jog osztálytartalma itt leplezetlenebbül jelentkeznek. Ezen a történelmi, fejlődési csúcson két csomópont rajzolódik ki, amelyek tartalmukat tekintve nem teljesen azonosak. Ez a két csomópont egyrészt a számtalan kis Land-ból álló Németország egyik állama, Poroszország egyik törvényének, a porosz vasúttörvénynek keletkezési éve: 1838, másrészt pedig egy másik német törvény, a már egységes Németország általános kártérítési törvényének keletkezési éve: 1871.

1. Az 1838-as porosz vasúttörvény (*Eisenbahnhaftpflichtgesetz*) — mint az objektív felelősség elvének első, a feudális osztály által kiharcolt megjelenése a modern jogban

Milyen Poroszország gazdasági, társadalmi arculata a XIX. század első felében?

Az első ami szembetűnik: egész Németország nem volt más, mint számtalan partikuláris tartományra (Land = ország) szétdarabolt feudális állam.

¹³⁰ Colin-Capitant i. m. 186. o.

Ebben a sorban osztozott Poroszország is — bár egészen más fokon, mint Németország többi része.

Tudott dolog, hogy a Landok különállóságában a nagybirtokos osztály nemcsak a központi uralom, de az iparosodás, a kapitalizálódás ellen is bástyát emelt.

A vámkorlátok és az úthálózatok Landok-szerinti elkülönítettsége — egy korabeli német író szerint — olyan fojtóan hatott az egész ország gazdasági kibontakozására, mint a kígyók szorítása a Laokon-csoportra.

Csak nehezen jött létre az első vámunió, majd később egy általánosabb úthálósió. 1834-ben: A nemzeti egység és a tőke — amelynek érdekeit ezúttal az egység szolgálta legjobban — fontos állomása: a későbbi birodalom $\frac{4}{5}$ részében ledőlnek a vámsorompók. Egymás után keletkeznek kapitalista jellegű szövetségek, így pl. a Középnémet Kereskedelmi Egyesület. A király, II. Frigyes Vilmos pedig a két erő, a feudális és kapitalista érdek kellő összehangolása és egymás ellen való kijátszása útján erősítette a központi hatalmat — amennyire ezt ereje és környezete befolyása mellett módjában volt.

Az egység minden eszménél nagyobb harcosa és úttörője az 1835-ben meginduló vasútépítés volt. 1835-ben indult meg az első vonat Fürth és Nürnberg között. Az első modern (persze akkori fogalmakkal) nagyüzem — és 1838. november 3-án napvilágot látott a híres porosz vasúttörvény, amely először fogalmazza meg szabatosan a modern objektív felelősség elvét. Közrejátzott ebben az a momentum is, hogy a római jogi recepció német jogterületen volt a legteljesebb, míg a francia Code tágabb szabályai ezt még nem tették annyira szükségessé.

Németország, illetve Poroszország gazdasági, társadalmi fejlődésének fent vázolt helyzetéből érthető, hogy az iparosodás szükségszerűen egyet jelentett a feltörő burzsoáziának a feudális nagy urak elleni harcával és viszont; hogy a két osztály harca és erőviszonya kifejezetten vagy hallgatólag, közvetlenül vagy közvetve bent van és tükröződik minden ebben az időben keletkezett jogszabályban. A tőke és a nagybirtok harcát ekkor még nem „zavarta” a proletariátus jelenléte. Mert valóban, amennyiben volt már munkásosztály, az még aktív, céltudatos akciókat nem szervezett. Szervezetlen volt, s mint ilyen csak jelen volt. Ennek következtében a két kizsákmányoló osztály még szembenálló árkokból vívta harcát. A jogban tehát még e harc más motiváció nélkül tükröződik.

A burzsoázia és a feudális osztály harcának egyik jogi megjelenítője és kényszerű kompromisszuma az 1838-as vasúttörvény által teremtett kártérítési szabályozás, az objektív felelősség jogintézménye is.

Kortársak, érdekeltek is bevallják, hogy osztályérdekek védelméről, kifejezésre juttatásáról van szó. Gröber képviselő egy objektív alapon álló kártérítési törvényszakaszra vonatkozóan így nyilatkozott a parlamentben:

„A kérdés egyszerűen így hangzik: mi érdemel magasabb jogvédelmet: a tulajdon . . . , vagy az idegen tulajdon kizsákmányolása és rombolása? (Nagyon helyes! balról.) . . . Az urak elfelejtik, hogy itt a tulajdon védelméről van szó.”¹³¹

Mi mást jelentett 1838-ban a tulajdonnak az idegennel, az idegen kártévővel szembeni védelme, mint a feudális földbirtok védelmét a terjeszkedő ipari tőkével szemben.

¹³¹ *Berathungen des Entwurfs eines Bürgerlichen Gesetzbuches*. Stenographische Meldung, Berlin, 372–373. o.

Mit mond szó szerint az objektív felelősségi rendszer törvényi formája, a híres 25. §?

„A társaság köteles mindazon kárt megtéríteni, amely a vasúti szállításnál a szállított személyeken és dolgokon (Güter = dolgok, áruk, értékek, vagyon) vagy más személyeken és azok dolgain (an deren Sachen) keletkezik, és ez alól a kötelezettség alól csak annak igazolásával mentheti ki magát, hogy a kárt vagy a károsult önhibája, vagy valamilyen más elháríthatatlan eset (Zufall), tényező okozta. A vállalkozás veszélyes természete nem tekinthető ilyen kártérítési kötelezettséget feloldó körülménynek.”¹³²

Pontosan ez a fogalom az, amelyről, mint az objektív felelősség fogalmáról a II. fejezetben szóltunk.

Azt a megállapítást, hogy az 1838-as vasúttörvény 25. §-ában a burzsoázia és a nagybirtokos osztály érdekharca tükröződik, hogy ez végül a két osztálynak ebben a törvényszakaszban is megnyilvánuló kompromisszuma, hogy ez a szakasz nem más, mint a tőke által a földesurak érdekkörébe történő benyomulásának szankciója, s mint ilyen, a feudális osztály védelmét szolgálja, a fentiekben — a két osztálynak vázolt helyzetén, érdekharcán és erőviszonyán — túlmenően maga a törvény is igazolja.

Ha csak a 25. § szövegét nézzük, azt is csak formai szempontból, a külső szöveget — a feudális osztály törvénybejuttatott akarata nem olyan nyilvánvaló. Azonban nyilvánvalóvá válik, ha egységében vizsgáljuk az egész törvényt.

Frigyes Vilmosnak ez a részletes és szabatos jogalkotása így kezdődik: hogy rendezzük a vasúttársaságoknak egyrészt az államhoz, másrészt a közhöz (!) való viszonyát. Hogy az ún. „köz”-ön elsősorban a feudális osztályt érti, az kitűnik a tv. majdnem minden szakaszából. Az 1—11. § arra kötelezi a földesurakat, hogy vasútépítés céljára adják át a szükséges földterületeket megtérítés fejében. *A föld értékének kedvezőtlen megállapítása miatt a földesúr fordulhat a bírósághoz, de a vasúttársaság nem!* 16—19. §: *A földbirtokosnak — amennyiben a vasúttársaság mégsem építene vasutat — elő-, illetve visszavásárlási joga van.*

A 24—34. §-ban kifejezésre jut a mégiscsak még feudális államhatalomnak — úgymond „erős keze” a vasúttársaságokat illetően (tarifák megállapítása, amit túllépni nem szabad; évi számadást a kormánynak benyújtani; még az 1—10. §-ban az engedélyezés pontos feltételei; a társaság kötelezhető a vasút rendeltetésszerű üzemeltetésére.)

Hamisítatlan feudális osztályérdek jut kifejezésre a 14. §-ban:

„A pénzbeli megtérítésen kívül köteles a társaság olyan berendezések létesítésére és fenntartására, melyeknek utaknál, keresztezéseknél, bevágásoknál öntöző, ill. vízlevezető berendezéseknél való létesítését a kormány szükségesnek tartja, hogy ezáltal a szomszédos földbirtokosok földjeik használatában hátrányok és veszélyek ellen védve legyenek.” (Kiemelés tőlem — M. F.)

Mindebből látható, hogy a törvény elég plasztikusan kifejezésre juttatja az osztályok erőviszonyait: a feudális osztály elismeri a burzsoázia térhódítását; viszont kiharcolja azt, hogy a burzsoázia a nagybirtokosok rovására történő térhódításáért, az eddig sértetlen érdekkörébe való belépéséért — ha tetszik a kifejezés — pénzzel fizessen.

¹³² Gesetz-Sammlung für die königlichen Preussischen Staaten. Vol. 1. 1838. Berlin, 505—516. o.: 1838. nov. 3. Eisenbahnhaftpflichtgesetz.

Van azonban az eddigieknél fontosabb és hitelesebb bizonyíték is a fenti megállapítás igazolására. Ilyen ellentmondást nem tűrő bizonyítékok sorát tárják elének azok a másod- és harmadfokú bírósági ítéletek (Birodalmi Bírósági Döntvénytár 1—150 köt.), amelyek az 1838-as vasúttörvényen alapulnak és ezen belül is — rendelkező részükben — a törvény 25. §-át hívják fel.¹³³

Döntvénytári kutatások alapján elmondható :

a) Az esetek döntő többségében, szinte kizárólag földbirtokosok és vasúttársaságok jogvitájáról van szó ;

b) Az ítéletek túlnyomó nagy többségükben a földbirtokosok javára szólnak.¹³⁴

E jogviták jellegének és tartalmának érzékeltetése végett célszerű néhány példát bemutatni.

5—232: A földbirtokos juhnyája a pásztor figyelmetlensége miatt vonat elé került és nagy kárt szenvedett. A bíróság kimondta : „A vasút csak akkor mentesül kártérítési kötelezettsége alól, ha a kárt a károsult *saját* hibája (vagy vis maior) okozta” (1838. nov. 3. 25. §). A juhász hibája sehogyszem tekinthető a károsult saját hibájának. A vasutat elmarasztalták.

7—265: A földbirtokos telke, amelyen a vasút áthalad, vesztett értékéből az állandó füst és szikraszóródás, valamint rázkódás miatt, ami beépítésre való alkalmasságát, s így értékét is csökkentette. A vasutat elmarasztalták az előállott értékkülönbözet erejéig.

53—25: A Kyll folyó melletti vasúttöltés — a víz lefolyásának akadályozása miatt — árvíz folytán kárt okozott egy közeli földbirtokos gazdaságában. A vasutat 1838. 14. § alapján marasztalták el ; sőt a döntés kimondja, hogy a földtulajdonos, illetve a károsult attól függetlenül tarthat igényt kártérítésre, hogy a vasutat államosították-e vagy sem.

Mindezek után nem látszik alaptalannak megállapítani :

az ítéletek számbavételével, ha nem is a fizikai törvény abszolútságával, de a statisztikai törvényszerűség erejével állítható, hogy az 1838-as porosz vasúttörvényben elsőnek megjelent modern objektív felelősségi jogintézmény a burzsoázia és a feudalizmus harcában született és elsősorban a feudális osztály érdekvédelmét szolgálta.

2. *Az 1871-es német általános birodalmi kártérítési törvény (Allgemeines Reichshaftpflichtgesetz) — a munkásosztály az objektív felelősség kiszélesítése mögött*

Ha csak felületesen is szemügyre vesszük, illetve összehasonlítjuk az 1838-as Németországot az 1871-es, újonnan egyesített német állammal, látható, hogy ez alatt a harminchárom év alatt olyan óriási változások történtek, hogy az utóbbi Németországban szinte nem lehet az előzőre ismerni.

Míg 1838-ban Németország még alig más, mint számtalan feudális tartomány laza halmaza, addig 1871-re Németország már győztes nagyhatalom, amely a nemzeti egység mind n államra is szinte kötelező erejét azzal is demonstrálta, hogy császárat Versaillesben koronázta meg. Létrehozta és azóta is fenntartja a német burzsoázia uralkodási formájának egyik legbizarrabb

¹³³ Az ítéletek megtalálhatók az *Entscheidungen des Reichsgerichts in Zivilsachen* 1—150. köteteiben. (Berlin)

¹³⁴ Ilyen döntések pl. : 5—232., 7—265., 32—283., 53—25., 53—55., 55—149., 55—335., 58—134., 59—70., 59—74., 62—347., 63—275., 65—69., 65—70., 65—72., 70—174., 70—340. stb. sz. ítéletek. Az első szám az említett Döntvénytár kötetének, a második az ítéletnek kötetbeli sorszámát jelzi.

sorsú intézményét, a kancellári tisztséget, amelyet tulajdonképpen — jellemzően a korra — Bismarckkal indított el történelmi útjára.

Mindezeknek a történelmi eseményeknek hátterében és alapjában a termelés nagyipari formájának térhódítása, a kapitalizmus, a tőke áll. Ez radirozta ki láthatatlanul a százakra menő kis tartományok határvonalait a német térképről. Ez teremtette meg a német egység egész eszmei, politikai harcát éppúgy, mint magát az egységet. Ez indította és nyerte a Franciaország elleni háborút a maga 5 milliárd frank hadisarcával. Ez állította az államhatalom élére Bismarckot, az erőskezű vaskancellárt. Ez teremtette meg azonban Németország egy új politikai és társadalmi tényezőjét és erejét is, a német munkásosztályt.

1871-ben az a feudális osztály, amely 1838-ban még makacsul harcolt a feltörekvő burzsoázia és annak mindenféle megnyilvánulása ellen, belátta, illetve rájött arra is, hogy végeredményben — ha már mást nem tehet — összeegyeztetheti érdekeit ezen új erővel. Minthogy ezt az egész körülményt a kor, a társadalom gazdasági alapja eredményezte, 1871-re teljesnek is mondható a két kizsákmányoló osztály kompromisszuma, osztályszövetsége, amely gyakorlati megvalósulásában végeredményben a munkásosztály és a parasztság ellen irányult (párhuzamosan a XIX. sz. végi magyar fejlődéssel).

Németországnak ezen politikai, társadalmi erőviszonyai kifejezésre jutnak Bismarck politikájában és ténykedésében, aki kétségtelen, a nagyhatalommá erősödött kapitalista német állam fejlődésének kifejezője és legnagyobb harcosa volt. Intézkedéseiben, így az 1871-ben kiadott Reichshaftpflichtgesetzben és a társadalombiztosítással kapcsolatos egyéb törvényekben is az általa képviselt osztályerők megnyilvánulásait kell látni, amelyeket ő hol kíméletlen határozottsággal, hol terrorral, hol pedig a politikai taktikázás akrobatikus fokra fejlesztett művészetével érvényesített.

1871. május 10., a frankfurti béke. Bismarck hatalma tetőfokán állott. Itt. Frankfurthban fejezte be, koronázta meg nagy diplomáciai munkáját, ahol évekkel ezelőtt elkezdte. A világ nézett fel rá, akár mint dicsfényben úszó nagy államférfiúra, akár mint egy új hatalom hódítani vágyó retteget tkormányfőjére, vagy akár — így a nagy osztállyá erősödött proletariátus — mint a féktelen burzsoázia hűséges és elszánt exponensére.

A frankfurti béke után a nagyipar fejlődése óriási méreteket öltött. Ez a tény, valamint az, hogy külső háború nem volt kilátásban, természetesen arra vezettek, hogy Bismarck arccal az ország belső helyzete, a politikai erők nagy méreteket öltő harca felé fordult.

Ilyen értelemben igaz az, hogy

„Birodalmával együtt konfliktusba került két szellemi nagy hatalommal: a klerikalizmussal és a szocializmussal. Ezek ellen folytatott harc jellemzi a következő két évtized német történelmét.”¹³⁵

1871-ben Bismarck minden lépésénél már szemben találta magát a német munkásosztállyal. Munkásellenes meggyőződését és politikai harcát fokozta az is, hogy saját táborán belül, tehát a jobboldalon sem támaszkodhatott egységes táborra (nacionalisták, konzervatívok, centrum — egymás ellen is harcoló politikai pártok).

¹³⁵ Propyläen — Weltgeschichte, Bd. 8.279. o.

Erre utal Marx is, amikor „A gothai program kritikája”-ban¹³⁶ az egyesülési programnak azt a részét, mely szerint a munkásosztállyal szemben az összes többi osztályok csak egyetlen reakciós tömeget alkotnak, ilyen szavakkal bírálta:

„Ez tehát közönséges arcátlanság éspedig nem olyan, amely Bismarck úrnak rosszul esnék...”

A német munkásosztály e korát vizsgálva — gothai program, Eisenach 1869 — látható, hogy a német proletariátus ekkor bizonyos fokig belső harcban gyöngítette saját erejét; elméleti vonatkozásban és a vezetésben sem volt egységes (Lasalle—Marx!).

Bismarck ezt vagy nem ismerte fel teljesen, vagy ettől függetlenül — hatalmának talán egyébként sem biztos politikai bázisa miatt is — tartott a munkásosztálytól. Igaza van a német történésznek, amikor azt mondja:

„Bismarck maga is számított egy forradalmi kirobbanás lehetőségével, és ha töle komolyan nem is félt, mégis minden körülmények között el volt szánva, hogy — a polgárság félelmét és izgalmát felhasználva — a szocialistákat, mint ahogy ezt már 1871 óta tervezte, kivételes törvény alá helyezze.”¹³⁷

Politikája tehát arra irányult, hogy egyrészt a polgári politikai erőket ebben a kérdésben legalább a törvény megalkotásának erejéig akcióegységre bírja, és másrészt, hogy demagóg szociális politikával kifogja a szelet a munkásmozgalom vitorlájából és magának szélesebb tömegbázist teremtsen.

Ennek jegyében született valamennyi, bizonyos tekintetben a munkásosztály érdekében is álló, valójában épp az utóbbi által kiharcolt, szociális törvénye. Ilyen értelemben igaz, hogy pl. a német társadalombiztosítás, ill. társadalombiztosítási törvény Bismarck személyes alkotása.¹³⁸

Ebben az értelemben állítható ez az 1871. jún. 7-én kiadott Allg. Reichshaftpflichtgesetzről is, amelynek létrejöttében azonban elsősorban a *munkásosztály nyomását kell látni. Megvalósultságában pedig félreérthetetlenül a burzsoázia és a munkásosztály egymáselleni harca egy szakaszának „kodifikált” állapotát mutatja.*

De erről győz meg bennünket maga a törvény szövege is (amely szinte magába sűríti a kizsákmányoló és kizsákmányolt osztály harcának akkori status quo-ját), amikor kimondja, (2. §) hogy az a személy, aki bányát, gyárat, tehát nagyüzemet üzemeltet és üzemében meghatalmazottja, képviselője vagy más megbízottjának eljárása közben valamely munkavállaló halálát leli vagy testi sértést szenved (halált nem okozó balesetet), ezért felelősséggel, tehát kártérítéssel tartozik. Ezt a felelősséget — mondja továbbá a törvény — szerződésileg sem lehet kizárni.

Ha igazolásul még számításba vesszük a Reichsgerichtnek a törvényre alapított ítéleteinek „tanulságát”,¹³⁹ akkor a fenti állítás — hogy az 1871-es RHG-nek létrejötté mögött a munkásosztály nyomása áll — megalapozott-

¹³⁶ K. Marx, *A gothai program kritikája*. Moszkva, 1947. 26. o.

¹³⁷ *Propyläen — Weltgeschichte*, Bd. 8.318. o.

¹³⁸ *Der Grosse Brockhaus*, Bd. 17. 595. o.

¹³⁹ Ld. az 1—48., 1—276., 2—88., 3—4., 3—20., 8—30., 11—146., 12—45., 16—31., 19—189., 21—77., 29—42., 39—36., 53—114., 53—120., 53—313., 62—347., 67—229., 68—422., 75—284., 148—303. sz. ítéleteket. (A számok jelentése ugyanaz, mint a 134. sz. jegyzetnél.)

nak mondható. Ezek az ítéletek u.i., mint ahogyan ez az 1838. november 3-as tv-re alapított döntések esetében is volt, meggyőznek arról, hogy e törvény a munkásosztály, ill. általában a nagyüzemmel nem rendelkezők és az üzemtulajdonosok, azaz a burzsoázia közötti — károkozás-kártérítéssel kapcsolatos — jogviták eldöntésére szolgált, következésképp a *munkásosztály és a tőke közötti nagy „jogvita” tartalmát is kifejezte. Mint ilyen e nagy jogvita köz-benső produktumának tekinthető.*

A burzsoázia azonban nem tűrte soká, hogy saját költségeivel fedezze az említett törvény által ilyen értelemben kiszélesített objektív felelősségi rendszer funkcionálását. Nem is váratott soká magára a költségek új forrása. Bismarck egy zseniális sakkhúzással, a betegségbiztosítási (Krankenversicherung — 1883), a balesetbiztosítási (1884) és a rokkantbiztosítási (1889) törvénnyel megteremtett társadalombiztosítási rendszerrel a kártérítési kötelezettség majdnem valamennyi terhét, amelyet az 1871-es tv. értelmében eddig a munkáltató viselt, áthárította a burzsoázia válláról a munkásosztály által fenntartott társadalombiztosító szervezetekre.

Ezek után az üzemtulajdonos vagy vasúttársaság csak akkor felel, ha büntetőjogi felelőssége is megállapítást nyer, egyébként belép a társadalombiztosító. Az üzem, a vállalat üzemeltetője csak arra kötelezhető, hogy fizesse ki azt a különbözetet, amely a valódi kár és a társadalombiztosító térítése között fennáll.

Az egész törvényhozási manővernek lényege és elsősorban a burzsoáziát szolgáló osztályjellege abban van, hogy — minekutána társadalmi, gazdasági helyzete a proletariátust arra kényszeríti, hogy munkaerőjét adja el a tőkésnek, és dolgozzon annak profitja érdekében — törvényileg kötelezi a munkásosztályt, hogy maga vállalja a tőke érdekét szolgáló tevékenységének valamennyi költségét. A károsult egyúttal a kártérítés kötelezettje is.

3. Következtetések

Az „Objektív felelősség megjelenése a modern jogrendszerben” c. fejezet összefoglalójaként a következőket lehet mondani:

Az objektív felelősség jogintézménye a kapitalista termelési technikának a kapitalista termelési viszonyok közvetítésével létrejött terméke. Mint ennek a termelési rendszernek ideológiai vetülete, mint jog a kapitalizmus ellen védekező és harcoló osztályok kompromisszumának, illetve harcának egyik terméke.

Először (1838) a feudális osztály érdeke és nyomása állt mögötte. De ahogy egyre feltartóztathatatlansággal fejlődött a kapitalizmus, erősödött a tőke és a burzsoázia, ahogy nőtt a tőke vele szembeforduló gyermeke, a proletariátus, ahogy érdekházasságra lépett a feudális osztály a burzsoáziával — úgy váltak a kizsákmányolt tömegek az objektív felelősség kikényszerített jogintézményének társadalmi alapjává és fenntartójává.

Másrészt azonban: a burzsoázia mindig uralta annyira a jog, a törvényhozás területét, hogy ha — akár törvényi úton — tett is valamilyen koncessziót, ennek profitját más úton inkasszálja. Ezt a célt is szolgálták az 1871-es tv-től el nem választható, a társadalombiztosítást megteremtő törvények abban az értelemben, hogy erejét akarták venni a munkásmozgalom forradalmi élének, de abban is, hogy ezáltal a munkásosztályra hárították a kényszerű koncesszióként adott objektív felelősség jogintézményének anyagi terhét.

К ИСТОРИИ ОБЪЕКТИВНОЙ ОТВЕТСТВЕННОСТИ

Ференц Мадл

Известно, что за последние сто лет в литературе и в самой практике ответственности за возмещение вреда имела место серьезная теоретическая борьба и наступили существенные изменения. С наступлением промышленной революции, по мере распространения капиталистического производства машиностроительной промышленности наряду с «законченной» системой субъективной ответственности, сложившейся уже у времен римского права, появился институт объективной ответственности, который так быстро вырос по сфере своего применения, что стало невозможным дальше игнорировать его как незначительный случай из числа исключений из-под общего правила. Этот институт революционизировал всю литературу частного права, и даже литературу римского права. Началась борьба двух систем ответственности — субъективной и объективной, и она по сей день продолжается. В этой борьбе преследуются самые различные цели: то ликвидация одной системы в пользу другой, то обобщение одной системы за счет другой, то ликвидация противоречия между ними и создание новой, единой системы, а то и полная ликвидация ответственности без вины и замена ее страхованием. Сложилась новая отрасль права — целая система норм об ответственности за причиненный ущерб, переоцениваются общепринятые ранее точки зрения. Если учесть, что все течения, которые, в конце концов, пытаются осмыслить довольно простой, однородный правовой институт и все же приходят к различным, зачастую диаметрально противоположным выводам, то само собой напрашивается заключение о том, что в арсенале этих течений неизбежно должны присутствовать и некоторые произвольные, волюнтаристические элементы. Это вытекает, прежде всего, из того факта, что еще не полностью вскрыта история ответственности за причинение вреда, в том числе — объективной ответственности, в тесной связи с общественно-экономическим развитием. А ведь этому вопросу посвящена обширная литература.

Всякий правовой институт, тем более такой спорный институт, как ответственность с виной или без вины, по своей правильной и необходимой роли может быть правильно понят в общей системе права лишь в такой исторической взаимосвязи, которая показывает право в тесной связи с общественно-экономическим развитием, во взаимодействии с ним.

Этой цели и служит данная статья, посвященная институтам ответственности без вины. Она, представляя часть крупной работы, является попыткой вскрыть исторический путь возникновения объективной ответственности включительно до того периода, когда, по мере развития капитализма, объективная ответственность в виде новой правовой нормы выходит на арену развития права.

Статья исходит из доминирующей в международной цивилистической литературе точки зрения о том, что римское право до Юстиниана придерживалось якобы не субъективной, а объективной ответственности. По этой точке зрения, классическое римское право (судя по формулировкам *Lex Aquilia* уже якобы знало тот институт ответственности, который в современных системах права проявлялся как ответственность источника повышенной опасности; а интерполяционные «фальсификации» кодификаторов Юстиниана лишь извратили этот классический институт римского права.

Автор, анализируя соответствующие источники римского права в свете общественно-экономического развития римского общества, исследуя далее развитие юридической системы ответственности у франков и германских народов, в связи с развитием общества и последних, приходит к тому выводу о том, что:

а) Вопреки общераспространенному в литературе мнению, римское право вначале (как и раннее право франкских и германских племен в соответствующий период их общественного развития) не знало таких дифференцированных категорий ответственности, как субъективная и объективная ответственность современного права.

б) Базой для возмещения вреда служила так называемая «ответственность за результат» — этот примитивный институт, созданный в одинаковой мере из элементов уголовного и гражданского права. Ответственность за результат нельзя считать тождественным с ныне известными категориями объективной или субъективной ответственности. Она была примитивной правовой надстройкой примитивной фазы общественного развития, какой являлась возникшая в доклассической эпохе римского права *lex Aquilia*, и она была совершенно иным институтом также и по своей правовой природе.

в) Общая правовая ответственность впервые была конкретизирована в уголовно-правовую и гражданско-правовую ответственность лишь юстиниановским римским правом. Дифференциация частноправовых институтов возмещения вреда в римском праве

началась в действительности в классическом праве, а в срочную систему эти институты вылились в соответствии с требованиями эпохи благодаря кодификации Юстициана. Этот процесс был закончен путем методов интерполяции, в соответствии с потребностями той эпохи, путем четкого разграничения элементов уголовного и гражданского права путем юридической разработки категории субъективной ответственности.

г) Тот же процесс произошел также в развитии ответственности за причинение вреда в праве франкских и германских народов.

Возвращаясь к точке зрения международной литературы, что система ответственности доюстинианского римского права якобы стояла на тождественной почве с объективной ответственностью современных систем права, сложившейся в прошлом столетии, нужно сказать, что такая точка зрения не может считаться обоснованной; она не отвечает фактам и закономерностям истории, в том числе — истории развития права.

После многовексового господства системы субъективной ответственности, объективная ответственность в классической формулировке впервые в современном праве появилась в прусском законе о железных дорогах 1838 г., а затем, в более обобщенном виде — в общем германском законе об ответственности за причинение вреда. Юридическая литература, в свою очередь, хотела «легализировать», санкционировать этот институт тем, что он провозглашался наследием римского права.

Далее, в статье анализируются упомянутые два закона в целом, а также общественно-экономическая обстановка Германии того времени. Наряду с тем, что объективная ответственность, разумеется, связана с развитием производства машиностроительной промышленности и повышением ее экономического объема, автор приходит к следующему выводу об общественно-экономической основе возникновения объективной ответственности:

а) В прусском законе о железных дорогах 1838 г. растущая промышленная буржуазия делает уступки прежде всего феодальному классу крупных землевладельцев, выдвигая институт объективной ответственности.

б) За объективной ответственностью, включенной уже в виде общего правила в германский закон 1871 г., стоят уже лишенные средств производства массы, в первую очередь — рабочий класс; эту уступку под давлением организованного рабочего класса дает трудящимся массам сам капитал, желая этим упредить свое положение. Однако через несколько лет буржуазия уже возлагает это неприятное бремя на плечи самого рабочего класса в виде законов о страховании.

Эти два закона, — точнее, вызвавший их процесс социально-экономического развития, — явились началом для упомянутой уже выше революционизации ответственности за причинение вреда в современных правовых системах и соответствующей юридической литературе об этом.

CONTRIBUTION À L'HISTORIQUE DE LA RESPONSABILITÉ CIVILE

François Mádé

Dans les derniers cent ans des changements profonds se sont produits dans la doctrine et la pratique de la responsabilité civile, changements qui étaient accompagnés souvent par des luttes acharnées entre les partisans des principes opposés. C'est par suite de la révolution industrielle et l'expansion de la production capitaliste mécanisée, que l'institution de la responsabilité objective est entrée en scène à côté du système traditionnel de la responsabilité civile remontant au droit romain. La nouvelle institution à pris, quant à son champ d'application, sous peu, des dimensions qui ont rendu à la longue impossible de la passer sous silence comme une catégorie négligeable des exceptions à la règle. Ce principe ne tarda pas de révolutionner la doctrine du droit civil et même celle du droit romain. Une lutte commença — et dure toujours — entre les systèmes subjectif et objectif de la responsabilité civile. Les buts qu'on a voulu atteindre de part et d'autre, allèrent de l'absorption pure et simple de l'un des systèmes par l'autre, ou bien de leur généralisation au préjudice du système opposé, à travers de la solution des contradictions par un système unique, jusqu'à la liquidation complète de l'idée de la responsabilité sans faute (c'est à dire à sa substitution par l'assurance). On est arrivé ainsi à la réévaluation des opinions auparavant généralement admises concernant la formation et l'évolution du droit de la responsabilité civile. Les résultats de cette réévaluation étaient naturellement différents suivant les buts poursuivis. En tenant compte

du fait que toutes ces différentes tendances veulent arriver à la définition juridique d'un phénomène ou d'un processus social qui est au fond assez homogène et uniforme et que néanmoins elles aboutissent à des formules différentes et souvent diamétralement opposées l'une à l'autre et que même au sujet des enseignements tirés de l'histoire de leur objet, elles ont des opinions entièrement différentes, — il doit être évident que l'arsenal spirituel des tendances opposées contient des éléments arbitraires et volontaristes aussi. Ceci résulte en premier lieu du fait que l'exploration complexe de l'évolution de la responsabilité civile, y compris l'histoire de la doctrine de la responsabilité objective, exploration qui tient compte des corrélations du problème avec l'évolution économique et sociale, apparaît comme un chemin qui malgré l'immensité de la littérature du problème, jusqu'ici n'a été parcouru par personne jusqu'au bout.

La vraie place de chaque institution dans l'édifice du droit — et surtout la place d'une institution tellement débattue que la responsabilité délictuelle ou objective — ne peut être trouvée qu'en tenant compte de l'ambiance historique qui nous montre le droit en rapport avec l'évolution économique et sociale et comme résultat de leurs effets réciproques.

L'étude veut contribuer à ce but, lorsque concernant les institutions relatives à la responsabilité sans faute, il essaye d'exposer — comme un des chapitres d'une oeuvre plus large — la formation du principe de la responsabilité objective, et ceci jusqu'à l'époque où avec l'avance du capitalisme il entre en scène comme une nouvelle institution du droit.

L'auteur part de la thèse, à nos jours dominante dans la littérature du droit civil, selon laquelle l'obligation à réparer du droit romain d'avant Justinien aurait été basée — contrairement à ce qui antérieurement était universellement admis — non pas sur l'idée de la responsabilité subjective, mais sur celle de la responsabilité objective. Le droit romain classique, ainsi qu'il est exprimé dans la *Lex Aquilia*, aurait donc connu la même forme de la responsabilité, laquelle dans les droits modernes se présente comme la responsabilité des usines dangereuses. Les interpolations des compilateurs de Justinien n'auraient fait que fausser et gêner cette institution classique du droit romain.

L'auteur, en analysant les sources à la lumière de l'évolution économique et sociale de Rome et en examinant l'évolution des anciens droits francs et germaniques dans leurs rapports avec l'évolution sociale de ces peuples, arrive aux conclusions suivantes :

a) Contrairement à l'opinion assez répandue dans la littérature, le droit romain dans sa période initiale — comme les droits primitifs des peuples francs et germaniques à l'époque correspondante de leur évolution sociale non plus — en matière de réparation de dommage n'a pas connu de catégories distinctes comme celles de la responsabilité subjective et objective des droits modernes ;

b) L'obligation à réparer était basée sur une certaine *responsabilité pour le résultat*, forme primitive d'une responsabilité unie, contenant à la fois des éléments de droit pénal et de droit civil et étrangère aux catégories modernes de la responsabilité objective et subjective. En tant que superstructure juridique initiale d'une période initiale du développement social — comme aussi la *Lex Aquilia* de l'époque préclassique du droit romain — cette responsabilité était différente quant à sa nature juridique aussi ;

c) La division de la responsabilité juridique générale en responsabilité pénale et responsabilité civile était l'oeuvre de la codification de Justinien. D'ailleurs, la différenciation des institutions du droit romain en matière de réparation a pris son commencement dans le droit classique déjà et la codification de Justinien n'a fait que l'encadrer dans son système et l'adapter aux exigences de son époque. Ce processus a pris fin avec la libération de la responsabilité civile de tout élément répressif et avec la formation juridique de la catégorie légale de la responsabilité subjective ;

d) Le même processus peut être observé également dans le développement des droits des peuples francs et germaniques.

En revenant à la thèse de la littérature moderne, suivant laquelle le système de la responsabilité du droit romain d'avant Justinien aurait été basé sur les mêmes fondements que la doctrine de la responsabilité objective des droits modernes, il faut reconnaître qu'il est impossible de considérer cette thèse comme bien fondée, étant donné qu'elle ne correspond ni à la réalité des faits historiques ni aux faits et aux lois naturelles de l'évolution du droit.

Après le règne millénaire du système de la responsabilité subjective, la responsabilité objective a fait sa première apparition dans les droits modernes en 1838 avec la loi prussienne sur les chemins de fer et plus tard, dans une forme plus générale, en 1871, avec la loi allemande sur la réparation des dommages. La doctrine a voulu „légitimer”

reconnaitre cette institution, en la faisant dériver, de la manière ci-devant exposée, du droit romain.

L'étude, en analysant les deux lois, la littérature y relative, ainsi que la situation économique et sociale de l'époque et en constatant la relation qui existe entre la responsabilité objective d'une part et la mécanisation de la production, ainsi que l'augmentation de son volume d'autre part, — aboutit, en ce qui concerne l'arrière-plan économique et social de la responsabilité objective, à ce qui suit :

a) Dans la loi prussienne de 1838, c'est la grande bourgeoisie industrielle en ascension qui fait une concession à la classe des grands propriétaires terriens par l'adoption de la responsabilité objective ;

b) Derrière la responsabilité objective plus étendue, introduite par la loi allemande de 1871, on peut déjà reconnaître l'influence des masses, privées de leurs moyens de production, et notamment de la classe ouvrière ; ici la concession est faite par le capital, sous la pression de la classe ouvrière organisée pour sa propre défense. Cependant, la bourgeoisie, dans quelques années à peine, se déchargera de ce fardeau accepté contre coeur, par moyen de la législation des assurances sociales, sur les victimes mêmes des accidents de travail, c'est à dire sur la classe ouvrière.

C'est avec les deux lois analysées, ou mieux dit avec l'évolution économique et sociale qui les a provoquées, que le droit et la littérature modernes de la responsabilité civile — y compris l'histoire de l'institution même — ont commencé de se révolutionner.